

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΟΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ:
ΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΑΘ. ΨΑΛΙΔΑ

Εἶναι κοινός τόπος ὅτι στόν αἰῶνα τῶν Φώτων, μέσα στά πλαίσια τῆς γενικότερης προσπάθειας τῆς υἰοθέτησης καί διάδοσης τῶν θετικῶν καί φυσικῶν ἐπιστημῶν, παρουσιάστηκαν ἀπό κορυφαίους καί μή ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ συγγραφικές καί ἐκδοτικές δραστηριότητες πού εἶχαν ὡς στόχο τήν καθιέρωση καί προώθηση μιᾶς νέας γιά τόν Ἑλληνισμό ἐπιστήμης τῆς Γεωγραφίας.

Τό ἐγχείρημα αὐτό δέν ἦταν καθόλου εὔκολο, ἀφοῦ, πέρα ἀπό τά ἄλλα, καί τά γεωγραφικά κείμενα, ὅπως ἄλλωστε κάθε πρωτοποριακό ἔργο πού ἀνήκε στόν κλάδο τῶν νεωτερικῶν ἐπιστημῶν, συναντοῦσαν ἀντιδράσεις ἀπό τούς συντηρητικούς κύκλους τῆς ἐποχῆς.

Αὐτό βέβαια θεωρεῖται φυσικό, ὡς ἓνα σημεῖο, γιά τήν πρόϊμη περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἔτσι δέν μᾶς ἐκπλήσσει τό γεγονός ὅτι τό 1722 οἱ Γιαννιώτες Ἀναστάσιος Παπαβασιλόπουλος καί Ἀλέξιος Σπανός ἀπευθύνονται στόν Χρῦσανθο Νοταρά καί τοῦ ζητοῦν νά θέσει κάτω ἀπό τήν πατριαρχική του πορφύρα τή Γεωγραφία τοῦ Μελετίου, ἐπειδή πιστεύουν ὅτι μέ αὐτό τόν τρόπο «ἡ Γεωγραφική Βίβλος τοῦ μακαρίτου δέν φοβᾶται οὔτε τήν ὑλακήν τῶν ἐχθρῶν, οὔτε τά δῆγματα τῶν συκοφαντῶν». Καί στήν περίπτωση ἀκόμη πού κάποιος «Ζωῖλος ἀναστῆ, ὁ δὴ ὀμηρομάσταξ λέγεται, ἐπισκώπτων τά τοῦ μακαρίτου Μελετίου» ἡ πατριαρχική ράβδος τῆς αὐτοῦ μακαριότητος εἶναι ἰκανή νά τόν ἐκδιώξει.¹

Ὅμως τό πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰῶνα ἀλλά καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου. Στήν πρώτη πε-

1. Βλ. Κων. Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μῆτρος) Ἀθηνῶν, ὁ Γεωγράφος (1661-1714). Συμβολή στή μελέτη τοῦ Βίου καί τοῦ Ἔργου του καί γενικότερα τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώιμου Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1990, τόμος Α', σ. 385.

ρίπτωση, όπως μαρτυρεί ο Ίωσήπος Μοισιόδακας, «οί υπερέμπλεοι τῶν Γραμματικῶν» ὄχι μόνο θεωροῦν περιττά τὰ Γεωγραφικά, ἀλλά θέλοντας νά συγκαλύψουν τόν ὄγκο τῆς ἄγνοιάς τους καί παράλληλα νά διαφυλάξουν τήν ὑπόληψή τους εἶναι ἱκανοί «νά πλαστοουργήσωσι πᾶσαν μεθοδείαν κατά σοῦ: μήτε τύπτει αὐτούς ἢ συνείδησις ποσῶς ὥστε νά σέ δυσφημήσωσι παντελῶς».²

Στή δεύτερη περίπτωση παρατηροῦμε ὅτι οἱ ἀντιφιλόσοφοι κατηγοροῦν τούς ἀντιπάλους τους πού συνέγραψαν μαθηματικές Γεωγραφίες, στίς ὁποῖες υἰοθετεῖται τό ἡλιοκεντρικό σύστημα, γιά μωρολογίες καί μυθοπλασίες «χείροσι τῶν παρ' Ἑλλησι γραϊδίων».³

Παρόλα αὐτά μερικοί δέν διστάζουν νά προχωρήσουν στή σύνθεση γεωγραφικῶν συγγραμμάτων, ἐπειδή θεωροῦν ἀπαράδεκτο οἱ συμπατριῶτες τους νά εἶναι παντελῶς ἄμοιροι γεωγραφικῶν γνώσεων σέ μιᾶ ἐποχή μάλιστα πού στήν Εὐρώπη «τά ἀνήκοντα στή Γεωγραφία εἶναι τόσο κοινά ὥστε καί τὰ κοράσια καί ὀμιλοῦσι καί νοοῦσι αὐτά».⁴

Πραγματικά μετά τίς σημαντικές προόδους τῆς Εὐρώπης στόν κλάδο τῆς Γεωγραφίας καί τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀντίστοιχων σπουδῶν, σέ συνδυασμό μέ τήν κοσμοπολίτικη ἀντίληψη τοῦ Ἑλληνα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, προέκυψε ἐπιτακτική ἡ ἀνάγκη νά γνωρίσει ὁ τελευταῖος ὄχι μόνο τό ἄμεσο γεωγραφικό του περιβάλλον, ἀλλά καί ὀλόκληρο τό σύμπαν. Μέ ἄλλα λόγια ὅπως πρέπει νά ντρέπεται ὁ οἰκοδεσπότης πού δέν γνωρίζει καλά τό σπίτι του, ὁ πολίτης τήν πόλη του, ὁ βασιλιάς τούς τόπους τῆς δικαιοδοσίας του καί ὁ μητροπολίτης τίς ἐκκλησίες καί τὰ χωριά τῆς ἐπαρχίας του ἔτσι καί ὁ ἄνθρωπος, ὡς πολίτης τοῦ κόσμου, δέν ἐπιτρέπεται πιά νά ἀγνοεῖ τό σύμπαν, νά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι τό νήπιο τῆς Οἰκουμένης.⁵

2. Βλ. *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας συντεθεῖσα ὑπό Ίωσήπου τοῦ Μοισιόδακος [...] ἐκδοθεῖσα νῦν τό πρῶτον Ἐν τῇ Ὀυϊένῃ τῆς Αὐστρίας, 1781. Παρά τῷ Εὐγενεῖ [...] Τυπογράφῳ Ἰωάννῃ Θωμᾷ τῷ ἀπό Τράττνερν, σ. VII-VIII.*

3. Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ἐνα ἀγνοημένο χειρόγραφο Χριστιανικῆς ἀστρονομίας. Τό «Τρόπαιον κατά τῶν Κοπερνικάνων» τοῦ Γρηγοράσκου Μπαλανίδη*, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Δωδώνη, Παράρτημα ἀρ. 52, Ἰωάννινα 1994, σ. 130.

4. Μοισιόδαξ, *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας*, σ. VI.

5. Λίγο πολύ ὅσοι ἔχουν συγγράψει γεωγραφικά ἔργα υἰοθετοῦν τήν παραπάνω ἀποψη τήν ὁποία πρῶτος εἶχε ἐκφράσει ὁ Μελέτιος Μήτρου στή *Γεωγραφία* του. Στό προλογικό του κείμενο πρὸς τούς ἀναγνώστες ἀνάμεσα στά ἄλλα ἀναφέρει: «Ἀνίσως λοιπόν οὗτος ὁ Κόσμος δέν εἶναι ἄλλο, παρά μία μεγάλη Πόλις τοῦ ἀνθρώπου, τί ἄλλο

Θά πάψει λοιπόν νά εἶναι παντελῶς ἀγεωγράφητος τότε μόνον, όταν στόν τόπο μας ἐμφανιστοῦν συγγράμματα στά ὁποῖα θά θεραπεύονται καί τά τρία εἶδη τῆς Γεωγραφίας: ἡ φυσικοπολιτική, ἡ μαθηματική Γεωγραφία καί ἡ τοπική χωρογραφία.

Ἡ συγγραφή ὁμως ἑνός τέτοιου βιβλίου πού θά ἀναφέρεται εἴτε συνολικά εἴτε ξεχωριστά σέ κάθε ἓνα ἀπό τά τρία γνωστικά ἀντικείμενα τῆς Γεωγραφίας τά ὁποῖα προαναφέραμε παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες. Γιά παράδειγμα σέ μιά φυσικοπολιτική Γεωγραφία ἡ ὁποία θά διαπραγματεύεται «τά τῆς Ἑλλάδος» ἡ συναγωγή τῆς ἀντίστοιχης ὕλης δέν ἦταν δυνατόν νά προέλθει ἀπό αὐτοψία. Τίς περισσότερες πληροφορίες ὁ συγγραφέας θά ἦταν ὑποχρεωμένος νά τίς ἀντλήσει ἀπό τρίτους καί κυρίως ἀπό Ἑλληνες πραγματευτάδες.

Γιά τό δεύτερο εἶδος τῆς Γεωγραφίας τή μαθηματική τά πράγματα ἦταν βέβαια πιό ἀπλά, ἐπειδή ὑπῆρχαν τά εὐρωπαϊκά πρότυπα, ἀλλά μόνο γιά τίς περιπτώσεις πού ὁ συγγραφέας δέν εἶχε ἀσπαστεῖ τό Κοπερνίκαιο σύστημα καί ἐξακολουθοῦσε νά ἀποδέχεται τό Πτολεμαϊκό.

Τέλος πιό εὐκόλα φαίνονται τά πράγματα γιά τίς τοπικές χωρογραφίες τῆ συγγραφή τῶν ὁποίων ὑποστήριξαν μέ θέρημη οἱ Δημητριάδες γιά «νά μή ἔχωμεν χρεία πλέο, όταν θέλωμεν νά μάθωμεν κανένα μέρος τοῦ τόπου μας νά τρέχωμεν καί νά σκαλιζώμεν ξένα καί ἀλλόγλωσσα βιβλία».⁶ Σύμφωνα μέ μερικούς ἐρευνητές στήν παρότρυνση τῶν Δημητριάδων ὀφείλεται ἡ μεγάλη συγκομιδή γεωγραφικῶν μελετῶν γιά τή Θεσσαλία στή δεύτερη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα. Δίπλα στή θεσσαλική

ἀχρειοδέστερον, καί οὐτιδανώτερον ἤθελεν ἦστε εἰς τόν Πολίτην ταύτης, τόν ἄνθρωπον, ἀπό τό νά μήν ἤξεύρη, μήτε τινα εἶδησιν νά ἔχη περί αὐτῆς, καί νά μή γινώσκη μήτε τās πύλας τῆς Πόλεως, μήτε τās ὁδοὺς, μήτε τās πλατείας, μήτε τās στενοπούς, ἀλλά μήτε τά περιφῆμα καί διάσημα Παλάτια ταύτης καί τά παραπλήσια; δέν εἶναι μεγάλη αἰσχύνῃ εἰς ἓνα ἄνθρωπον, ὅστις ὀνομάζεται Οἰκοδεσπότης, καί νά μή γινώσκη τās εἰσόδους καί ἐξόδους τοῦ ἰδίου οἴκου; ἀληθῶς ὅτι κατά συμβεβηκός ἔχει τό τοιοῦτον ὄνομα, ἡ εὐήθης καί πάντη ἀνόητος κρίνεται ἀγνοῶντας τά ἀνώγεα, καί κατώγεα αὐτοῦ, τās πηγὰς, τούς κήπους, καί εἴτι ἄλλο εἶναι περί τήν οἰκίαν αὐτοῦ». Γιά τά ἀνάλογα χωρία πού σώζονται στίς Γεωγραφίες τοῦ Μοισιόδακα, τοῦ Καισάριου Δαπόντε, τῶν Δημητριάδων, τοῦ Διονύσιου Πύρρου καί Ἰωάννου Λεονάρδου βλ. Κων. Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μῆτρος) Ἀθηνῶν, ὁ Γεωγράφος (1661-1714)*, τ. Α', σ. 504-505, σημ. 816.

6. Βλ. *Γεωγραφία νεωτερική, ἐρασιθεῖσα ἀπό διαφόρους συγγραφεῖς, παρά Δανιὴλ Ἱερομονάχου καί Γρηγορίου Ἱεροδιακόνου τῶν Δημητριάδων. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιστασία τῶν ἰδίων [...] Τόμος πρῶτος [...] ἐν Βιέννῃ. Παρά τῷ εὐγενεῖ κυρίῳ Θωμᾷ Τράττνερν. 1791*, σ. 94.

αὐτή «σχολή», στήν ὁποία ξεχωρίζουν ὁ Ἄργυρος Φιλιππίδης⁷ καί ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου ὁ Λαρισαῖος,⁸ πρέπει νά τοποθετήσουμε καί τόν Κοζανίτη Χαρίση Μεγδάνη στόν ὁποῖο ἀποδίδεται ἡ πατρότητα τῆς Ἐπογραφικῆς ἔκθεσης τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Μακεδονίας.⁹

Ἄκόμη δέν πρέπει νά λησμονοῦμε ὅτι αὐτοί πού συνέγραψαν γεωγραφικά πονήματα δέν ἦταν γεωγράφοι ἀλλά ἄτομα τά ὁποῖα ξεκίνησαν τήν προσπάθειά τους χωρίς τήν ἀνάλογη ἐπιστημονική προπαιδεία στήν εἰδικότητα πού ἐπρόκειτο νά καταπιαστοῦν.

Στούς κορυφαίους ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν νά παρουσιάσουν σημαντικό γεωγραφικό ἔργο, ἀνήκει καί ὁ Ἄθανάσιος Ψαλίδας.

Ἄπό πολύ νωρίς ἐκδηλώνει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τά γεωγραφικά πράγματα, ἀφοῦ, κατά τή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στή Βιέννη, συγκροτεῖ τήν πρώτη του μικρή γεωγραφική βιβλιοθήκη μέ Γεωγραφίες λατινικές, φραντζέζικες, γερμανικές, ρωσικές καί ρωμαίικες. Στίς τελευταῖες περιλαμβάνονται: ἡ Γεωγραφία τοῦ Μελετίου, τοῦ Φατζέα, τοῦ Μοισιόδακα καί τῶν Δημητριάδων. Τά ἑλληνόγλωσσα αὐτά ἐγχειρίδια καθῶς καί τά ξενόγλωσσα πού σημειώνονται ἀπό τόν νεαρό τότε Ψαλίδα σέ ἓνα κατάστιχό του πού φέρει τοποχρονολογία Βιέννη, 4 Μαΐου 1795,¹⁰ ἀποτελέσαν σίγουρα τή βασική βιβλιογραφία γιά τή συγγραφή τῆς *Γεωγραφίας* του πού εἶχε ἔτοιμη γιά ἔκδοση, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναγγέλλει στά *Καλοκινήματά* του.¹¹

Μετά τήν ἐπιστροφή του στά πάτρια ἐδάφη καί τόν διορισμό του ὡς ἀρχιδιδασκάλου στό Σχολεῖο τοῦ Ζῶη Καπλάνη ἀναπτύσσει μιά πολυσχιδή συγγραφική δραστηριότητα μέ τήν ὁποῖα θεραπεύει καί τά τρία εἶδη τῆς Γεωγραφίας.

Πρίν ὁμως προχωρήσουμε στήν παρουσίασή τους κρίνουμε σκόπιμο

7. Γιά τό ἔργο πού ἐπιγράφεται *Γεωγραφία Μερική* βλ. Θεοδόσης Κ. Σπεράντσας, *Τά περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἄργυρη Φιλιππίδη*, Ἀθήναι 1978, σ. 51-213.

8. Τό χειρόγραφό του μέ τόν τίτλο *Ἱστορική τοπογραφία ἐνός μέρους τῆς Θεταλίας-1817*, ἐξέδωσε ὁ Δῆμος Λάρισας τό 1989 μέ εἰσαγωγή τοῦ Μ.Μ. Παπαϊωάννου.

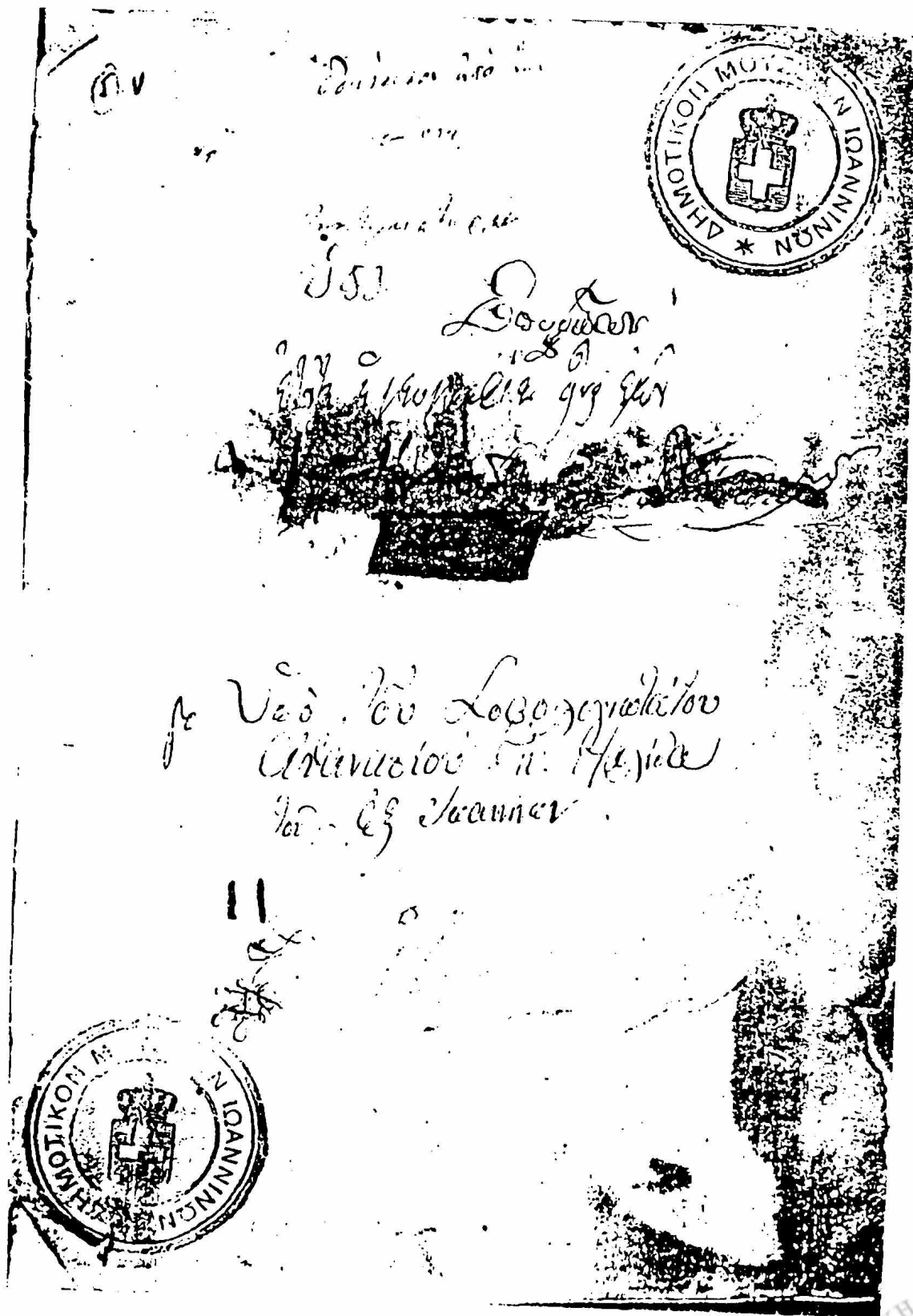
9. Βλ. Μιχ. Καλινδέρης, *Γραπτά Μνημεῖα ἀπό τή Δυτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας, Πτολεμαῖς 1940*, σ. 3-25.

10. ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ἀθαν. Ψαλίδα, *Κατάστιχον τῶν περιεχομένων μοι πραγμάτων διαφόρων 1795 ἔτει: Μαΐου 4η Βιέννη*.

11. *Καλοκινήματα ἦτοι ἐγχειρίδιον κατά φθόνου καί κατά τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου*. Συντεθέν ὑπό τοῦ Δ... Ἐν Βιέννη τῆς Ἀουστρίας 1795, σ. 6.

Είχ. 1. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 χειρογράφου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων

Μετά μάλιστα τίς ἀνακαλύψεις καί τή γόνιμη εὐρωπαϊκή σκέψη δέν νοεῖται, κατά τόν συγγραφέα, οἱ νεοέλληνες στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, ὅπου ἡ γεωγραφία προχωρεῖ μέ γιγαντιαῖον πόδα,¹⁵ νά μή γνωρίζουν τά φυσικά, τεχνικά καί πολιτικά πράγματα πάνω στή γῆ, γιατί λίγο πολύ μοιάζουν μέ τόν νοικοκύρη ὅπου κάθεται στό σπίτι του πολύν καιρόν καί δέν γνωρίζει οὔδέ τά χωρίσματά του, οὔδέ τά κατώγια, οὔδέ τί εἶναι μέσα σ' αὐτά.¹⁶

Σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τῆς εἰσαγωγῆς του ὁ Ψαλίδας σημειώνει ὅτι ἄλλη ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἱστορία πού μιλάει γιά τά «ἀπερασμένα» καί ἄλλη ἡ Γεωγραφία πού λέγει τά παρόντα.¹⁷ Μάλιστα προτείνει ἔμμεσα τήν αὐτονόμηση τῆς τελευταίας προχωρώντας στήν ὑπέρβαση τοῦ παραδοσιακοῦ σχήματος, σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἡ Γεωγραφία μαζί μέ τή Χρονολογία θεωροῦνταν ὑπηρέτες τῆς Ἱστορίας τῆς ὁποίας ἀποτελοῦσαν τόν ὀφθαλμό. Κι ἀμέσως πιό κάτω ἀναφέρεται στήν ἀξία τῶν δύο ἐπιστημῶν ἐπισημαίνοντας τά καλά πού προκύπτουν ἀπό τή σύγκριση τῆς Ἱστορίας μέ τή Γεωγραφία.¹⁸

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀνάλογη περίπου ἄποψη εἶχε διατυπώσει καί ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ὑπογραμμίζοντας τήν παιδευτική ἀξία τῆς Γεωγραφίας ἡ ὁποία μαζί μέ τήν Ἱστορία «στολίζουσι τόν ἄνθρωπον ἀλλά καί τόν ἀποκαθιστάνουσι τῷ ὄντι πολίτην καί ὠφέλιμον εἰς τήν κοινωνίαν».¹⁹

Στό εἰσαγωγικό μέρος τῆς «Φυσικοπολιτικῆς» Γεωγραφίας του ὁ Ψαλίδας ἀπαριθμεῖ μόνο τά σπουδαιότερα ζῶα, φυτά καί ὀρυκτά τῆς γῆς, ἐπειδή, ὅπως χαρακτηριστικά ἐπισημαίνει, ἡ λεπτομερῆς ἐξήγηση καί καταγραφή τους ἀνήκει ἀντίστοιχα στή ζωολογία, τή φυτολογία καί τήν ὀρυκτολογία οἱ ὁποῖες «συσταίνουσι» τά τρία μέρη μιᾶς ἄλλης ἐπιστήμης πού ὀνομάζεται Φυσική Ἱστορία.

Πέρα ὅμως ἀπό τήν ἀπαρίθμηση τῶν πιό ἀξιόλογων προϊόντων κάθε τόπου πού ἐμπίπτουν στήν ἀρμοδιότητα τῆς Γεωγραφίας ιδιαίτερη

15. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 49ε Συλλογῆς Βλαχογιάννη, ΓΑΚ, σ. 9.

16. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 50 Ἀρχείου Ψαλίδα, ΓΑΚ, Κ.71, § 5. Πρβλ. καί Χειρόγραφο ἀρ. 49α Συλλογῆς Βλαχογιάννη, § 5.

17. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 5 Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, § 26.

18. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 50 Ἀρχείου Ψαλίδα, ΓΑΚ, Κ.71, § 43.

19. Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά καί νέα [...] πλείστοις σημειώμασι ἐπαυξηθεῖσα [...] ἐξεδόθη ἤδη τό Δεύτερον ὑπό Ἀνθίμου Γαζῆ τοῦ Μηλιώτου, Τόμος Α', ἐν Βενετία 1807, σ. ζ'.

Γεωργία σοφιστική
 ή
 φυσική.

1810: 2^η β.

Γωάννινα.

Είκ. 2. 'Η πρώτη σελίδα του υπ' αριθ. 49ε χειρογράφου
 της Συλλογής Γ. Βλαχογιάννη στα ΓΑΚ.

σημασία παρουσιάζει καί ἡ ἐνότητα πού ἀναφέρεται στή στενή σχέση ἡ ὁποία ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἐμπόριο καί τή Γεωγραφία.

Ἄς παρακολουθήσουμε ἕνα σχετικό ἀπόσπασμα:

Ἡ πρώτη αἰτία τῆςπραμάτειας ἐστάθη τό γεγονός ὅτι ἐκεῖνα πού βγάξουν τά βουνά, δέν τά ἔχει ὁ κάμπος· καί ἐξεναντίας ὅθεν ὅσοι κατοικοῦν στά βουνά ἔχουν χρεῖαν ἀπό ἐκείνους, ὅπου κατοικοῦν τούς κάμπους καθώς καί οἱ καμπίσιμοι χρειάζονται τούς βουνίσσιους, ὁμοίως ὅσα βγάξουν τά ζεστά μέρη τῆς γῆς τά ψυχρά δέν τά ἔχουν καί ἀντίθετα. Τό ἐμπόριο λοιπόν πέρα ἀπό τά πλούτη καί τήν ὠφέλεια προξένησε καί πολλαῖς εὐχαρίστησais μανθαινώντάς μας τίς διάφορες καταστάσεις τῶν ἀδελφῶν μας ἀνθρώπων ὅπου εὐρίσκονται ἐπάνω στή γῆ.²⁰

Λίγο πιό κάτω ὁ Ἡπειρώτης λόγιος ἐπανέρχεται στό ἴδιο θέμα σημειώνοντας ὅτι στούς ἀνθρώπους ἐμφωλεύει μιὰ φυσική κλίση νά ἐπιθυμοῦν πάντοτε τό καλλίτερον ἀπό ἐκεῖνο ὅπου ἔχουν· διά τοῦτο τά φρονιμώτερα γένη ἀποκτοῦν ὅσα δέν ἔχουν καί δίνουν ὅσα τούς περισσεύουν καί μέ αὐτή τήν ἀλλαγὴ δέν αὐξάνουν μόνον ταῖς ἀπόλαυσais τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐκτείνουν καί ταῖς ιδέαις τους καί λεπτύνουν τήν αἴσθησίν τους. Τά δέ εὐήθη, ἀνανδρα καί ἀνόητα γένη, ἐπειδή δέν γνωρίζουν τούς θησαυρούς τῶν ἄλλων τόπων, οὔτε μποροῦν νά τούς ἀποκτήσουν, οὔτε κἄν νά μιμηθοῦν στό ἐλάχιστο τά καλά τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἔτσι εὐχαριστοῦναι στά προϊόντα τοῦ τόπου τους ὄχι ἀπό ὀλιγάρεκεια, ἀλλά ἀπό ἄγνοια, μωρία καί νωθρότητα. Σ' αὐτή λοιπόν τήν ἀλλαγὴ τῆς ἀμοιβαίας δαψιλείας καί ἐλλείψεως καταγίνεται τό ἐμπόριον τό ὠφελιμότερον εἰς τό ἀνθρώπινον γένος ἀπό ὅλες τίς ὑπόλοιπες τέχνες, ἐπειδή ἀνάμεσα στά ἄλλα χωρίς αὐτό δύσκολα θά μπορούσαν οἱ ἀνθρωποι νά ἤξεύρουν τήν ἰδίαν τους ἐπαρχίαν καί κατοικίαν.²¹

Σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο ἔρχεται νά ὑπογραμμίσει ὅτι τά δυτικά μέρη τῆς ἀρκτικῆς Ἀμερικῆς ἐγνωρίσθησαν πρό ὀλίγων ἐτῶν ἀκριβῶς διά τοῦ ἐμπορίου τῶν γουναρικῶν, ὅπου τινες ἐνεργοῦσιν εἰς ἐκείνους τούς τόπους.²²

Τήν ἀμφίδρομη σχέση ἐμπορίου καί Γεωγραφίας ἀποδέχεται καί ὁ Νικόλαος Παπαδόπουλος στόν Γ' τόμο τῆς Ἑμπορικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας τήν ὁποία ἀποτυπώνει ὡς ἐξῆς: «Περιττή πολυλογία ἤθελεν ἦναι

20. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 50, Ἀρχείου Ψαλίδα, ΓΑΚ, Κ.71, § 24.

21. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 5 Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, § 39.

22. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 49ε Συλλογῆς Βλαχογιάννη, ΓΑΚ, σ. 71.

τό νά ἀπαριθμήσωμεν τάς προξενουμένας ὠφελείας εἰς τόν ἄνθρωπον ἀπό τήν σπουδήν τῆς Γεωγραφίας· διότι χωρίς αὐτῆς ἡ Ἱστορία καί ἡ Φυσική ἐλλιπέσταται [...] Τό δέ ἐμπόριον ἡ ψυχή, καί τό πρῶτον κινουῦν ὄλων τῶν τεχνῶν, χωρίς τῆς Γεωγραφίας εἶναι ἀδύνατον νά ἐνεργηθῆ κανονικῶς καί νά δασιλεύσῃ ἐκείνας τάς ὠφελείας αἱ ὁποῖαι προσδοκῶνται ἀπό τοῦτο τό εὐγενές καί πολύπλοκον ἐπάγγελμα».²³

Γιά τίς χαμένες ὠφέλειες τῆς Ἑλλάδας μιλοῦν καί οἱ Δανιήλ Φιλίπιδης καί Γρηγόριος Κωνσταντάς στή Νεωτερική Γεωγραφία, ὅταν, σέ μιά ἀποστροφή τοῦ λόγου τους, ἀναφέρουν ὅτι ἡ πατρίδα τους ἐμπορικά εἶναι σχεδόν νεκρή «καί τί ἀκμή πραγματείας ζητεῖς σ' ἕναν τόπο, ὅπου ἡ θάλασσά του βράζει ἀπό πειρατάς καί ἡ ξηρά του εἶναι γεμάτη ἀπό κλέφταις ἢ κισιντζήδες».²⁴

Τό φυσικό μέρος τῆς Γεωγραφίας του ὁ Ψαλίδας ὀλοκληρώνει σέ μιά σύντομη ἀναφορά στή Γεωργική καί τή Βιοτεχνία. Ἀπό τίς σχετικές σημειώσεις του ἀξίζει νά συγκρατήσουμε ὅτι τά χωριά εἶναι κατοικίες ποταπές τῶν Γεωργῶν διά νά ἀποθάνουν καί νά φυλάττουν τούς καρπούς τῆς γῆς τήν ὁποία καλλιεργοῦν εἰς χωράφια, ἀμπέλια, κήπους, περιβόλια, ἐλαιώνας, μελισσώνας καί εἰς κτηνοτροφία. Σ' αὐτά καμμία ἄλλη τέχνη δέν δουλεύεται οὔτε βάνανσος οὔτε ἐλευθέρα.²⁵ Ἀντίθετα στήν πόλη, συνεχίζει ὁ Ἡπειρώτης λόγιος, μπορεῖ νά συναντήσῃ κανεῖς πάμπολλους τεχνίτες οἱ ὁποῖοι κτίζουν τά σπίτια τους καί τά ἐργαστήρια τους κοντά στούς πραγματευτές πού φροντίζουν γιά τήν πώληση τῶν περιττῶν, ἀλλά καί τῶν ἀναγκαίων προϊόντων.

Περνώντας στό πολιτικό μέρος τῆς Γεωγραφίας του ὁ Ψαλίδας ἀναφέρεται μέ σύντομία σέ διάφορα θέματα πού ἔχουν σχέση μέ τόν πολίτευμένον καί παιδευμένον ἄνθρωπον, ὅπως τή γλώσσα, τή θρησκεία, τούς νόμους, τή διοίκηση, τό γένος, τό ἔθνος, τά ἥθη, τίς ἐπιστήμες, τίς πολιτικές καί πολεμικές δυνάμεις, τίς Ἀκαδημίες, τά πανδιδακτήρια, τά Λύκεια, Γυμνάσια καί Σχολεῖα, τά τεχνουργεῖα ἢ ἐργαστήρια, τά κριτήρια, τά παλάτια, τά κάστρα καί τά πλοῖα, πολεμικά καί ἐμπορικά.

Ἀπό ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω εὐκόλα θά συμφωνήσετε μαζί μου

23. Ἐρμῆς ὁ Κερδῶος ἦτοι Ἐμπορική Ἐγκυκλοπαιδεία συγγραφείσα παρά Νικολάου Παπαδοπούλου διά προτροπῆς καί δαπάνης τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει τιμίου καί φιλογενοῦς ἐμπορικοῦ συστήματος τῶν Ἑλλήνων Μεγαλεμπόρων [...] ἐν Βενετία 1816. τ. Γ', Ἀνατύπωση Πολιτιστικό Ἰδρυμα ΕΤΒΑ, Ἀθήνα 1989, σ. ζ-η.

24. Γεωγραφία Νεωτερική. Ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1988, σ. 118.

25. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 54α Ἀρχείου Ψαλίδα, ΓΑΚ, § 58. Βλ. καί εἰκ. ἀρ. 9.

ὅτι δύσκολα θά μπορέσει κανείς νά κατανοήσει γιατί ἡ δημοσίευση αὐτῶν τῶν στοιχείων ἦταν, κατά τόν Γ. Χαριτάκη, σπατάλη.

Τό κυρίως κείμενο τῆς φυσικοπολιτικῆς Γεωγραφίας τοῦ Ψαλίδα χωρίζεται σέ πέντε μέρη. Στό πρῶτο εἶναι καταστρωμένη ἡ ὕλη πού ἀφορᾷ τήν Εὐρώπη, στό δεύτερο γίνεται λόγος γιά τήν Ἀφρική, στό τρίτο γιά τήν Ἀσία, στό τέταρτο γιά τήν Ἀμερική καί στό πέμπτο γιά τήν Αὐστραλία. Τό κεφάλαιο πού ἀναφέρεται στήν Εὐρώπη περιλαμβάνει τίς παρακάτω χῶρες: Πορτογαλία, Ἰσπανία, Γαλλία (Φράντζα), Μεγάλη Βρετανία, Δανία (Δανιμαρκία) καί Νορβηγία, Σουηδία (Σβεκία), Ρωσία, Πολωνία (Λεχία), Πρωσία, Γερμανία, Ἑλβετία (Σφαῦτζαρία), Ὁλλανδία καί Βέλγιο (κάτω χῶρες) καί Ἰταλία. Σέ γενικές γραμμές περιγράφονται τά βουνά, τά ποτάμια, οἱ λίμνες, τό κλίμα, τά προϊόντα καί οἱ κυριότερες πόλεις τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μέ εἰδική μνεία στό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία τους.

Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά τονίσουμε ἀκόμη ὅτι ὁ Ψαλίδας βελτίωνε συνεχῶς τό ἀρχικό κείμενο τῆς φυσικοπολιτικῆς Γεωγραφίας μέ ἀποτέλεσμα κανένα ἀπό τά γεωγραφικά μαθηματάρια, εἴτε πρόκειται γιά τά ἀὐθεντικά του χειρόγραφα εἴτε ἀντίγραφα τῶν μαθητῶν του, νά μὴν εἶναι ἀπολύτως ὁμοιο μέ κάποιο ἄλλο. Πρόκειται δηλαδή γιά ἓνα ἔργο «ἐν ἐξελίξει» πού, ὅπως πολύ σωστά ἐπισημαίνει ὁ Γ. Κεχαγιόγλου, μόνο ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν κειμένων καί ἡ συσχέτισή τους «θά ἐπιτρέψουν τήν ἀποκατάσταση τῆς γενετικῆς καί χρονολογικῆς ἀκολουθίας του»,²⁶ πράγμα ὅμως πού δέν μπορεῖ νά γίνει στά στενά πλαίσια ἐνὸς ἄρθρου.

Θά κλείσουμε τή θεματικὴ αὐτὴ ἐνότητα μέ μιά σύντομη ἀναφορὰ στίς πηγές πού χρησιμοποίησε ὁ Ψαλίδας γιά τή συγγραφὴ τῆς φυσικοπολιτικῆς του Γεωγραφίας, ἀφοῦ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ ἀναζήτηση καί ὁ ἐντοπισμὸς τῶν πηγῶν στά περισσότερα συγγράμματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά πιό πολύπλοκα καί δυσεπίλητα προβλήματα. Καί στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι δύσκολο νά ἀνιχνεύσει κανείς τά βοηθήματα πού συμβουλευτήκε ὁ Ψαλίδας, πρὶν προχωρήσει στή σύνθεση τοῦ γεωγραφικοῦ του ἐγχειριδίου.

Ὡστόσο μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ὑπάρχουν μερικά γεωγραφικά ἔντυπα ἀπὸ τά ὁποῖα ὁ Ψαλίδας ἐρανίζεται διάφορες πληροφο-

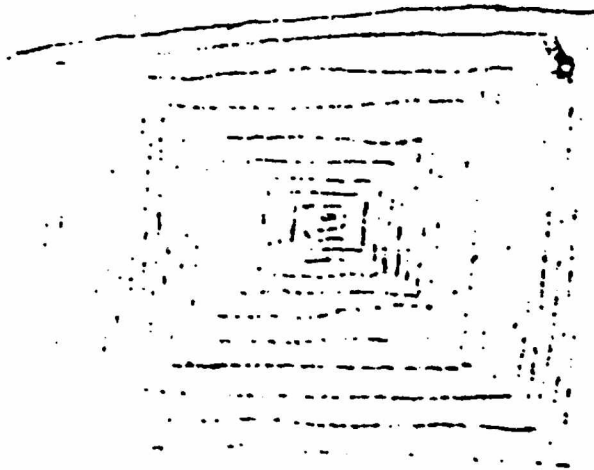
26. Γ. Κεχαγιόγλου, «Ἐνα χειρόγραφο τῆς “Γεωγραφίας Φυσικοπολιτικῆς” τοῦ Ψαλίδα», Ὁ Ἑραμιστής, 13(1976), σ. 30.

Γνωμασία σκόλομος
 δ'α'λούς μαθηταίς
 8^ο Σχολῆς
 Κασσάνης.

1511 ἀπὸ τοῦ 5^{ου}
 Ἰωάννηνα -

Μέρος 1^ο
 73: -

Εἰκ. 3. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2828 χειρογράφου
 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδας.

ρίες. Ἐνα ἀπό αὐτά εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ *Γεωγραφία* τοῦ Μελετίου ἀπό τήν ὁποία ἀποθησαυρίζει ποικίλες γνώσεις καί ἀντλεῖ κυρίως εἰδήσεις γιά τό κεφάλαιο πού ἀναφέρεται στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία καί εἰδικότερα στόν ἑλλαδικό χῶρο. Ἀκόμη δανείζεται καί φράσεις, ὅπως αὐτή γιά παράδειγμα πού ἀκολουθεῖ: *εἰς τό πρῶτο μέρος τῆς Γεωγραφίας περπατήσαμεν ἀνέξοδα ὅλη τή γῆ.*²⁷ Στό προοίμιο τῆς *Γεωγραφίας* τοῦ Μελετίου διαβάζουμε: «ποῖον ἄλλο εὐφραίνει τόν κοσμοπολίτην ἄν(θρ)ωπον ὅσον ἡ Γεωγραφία; δι' αὐτῆς ἄνευ κινδύνων καί ἐξόδων, ἔν τε Γῆ καί Θαλάσση, ὁ φιλόλογος περιέρχεται ἅπασαν τήν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς».²⁸

Ἄλλά καί ἀπό τή *Γεωγραφία* τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη ὁ Ψαλίδας ἀντλεῖ χρήσιμα στοιχεῖα. Μάλιστα γνωρίζουμε τώρα ὅτι τό παραπάνω ἔντυπο κοσμοῦσε τή βιβλιοθήκη τοῦ Ἡπειρώτη λόγιου, ὁ ὁποῖος σέ γραπτό του κείμενο εἶχε ἐκφραστεῖ μέ κολακευτικά λόγια γιά τό ἔργο τοῦ Κερκυραίου ἀρχιεπισκόπου.²⁹ Τέλος, ἐδῶ, πρέπει νά προσθέσουμε ἀκόμη ὅτι ὁ Ψαλίδας εἶχε μελετήσει καί ἄλλα γεωγραφικά ἐγχειρίδια παλαιά καί νέα, ἑλληνόγλωσσα καί ξενόγλωσσα, τά ὁποῖα ἀπέκτησε μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τή Βιέννη. Ἀπό τά πρῶτα ξεχωρίζουν ἡ *Γεωγραφία* τοῦ Στράβωνος, ἡ *Συλλογή τῶν ἐν ἐπιτομῇ τοῖς πάλαι Γεωγραφηθέντων*, ἐνῶ ἀπό τά δεύτερα ἡ *Σχολαστική Γεωγραφία τοῦ Γασπάρεως* καί ἡ *Μεθοδική Γεωγραφία τοῦ Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ*.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ἡ μαθηματική *Γεωγραφία* τοῦ Ψαλίδα τῆς ὁποίας, ἐκτός ἀπό τά ἀντίγραφα πού κυκλοφοροῦσαν στά χέρια τῶν μαθητῶν του, διασώζονται ὡς σήμερα καί ἰδιόχειρα χειρόγραφα του. Τό ἕνα ἀπό αὐτά ἐναπόκειται στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη καί φέρει τόν τίτλο: *Γεωγραφία σύντομος διά τούς μαθητάς τοῦ Σχολείου Καπλάνη 1811 Ὀκτωβρίου στ' Ἰωάννινα, Μέρος Βον.*³⁰ Τό ἄλλο βρίσκεται στά Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους καί ἐπιγράφεται: *Γεωγραφίας Μέρος Βον Μαθηματικόν.*³¹

Ἀπό τήν ἀντιπαράβολή τῶν δύο χειρογράφων διαπιστώνουμε ὅτι δέν ὑπάρχουν μεγάλες διαφορές, οὔτε στή μορφή οὔτε στό περιεχόμε-

27. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 49ι Συλλογῆς Βλαχογιάννη, § 1.

28. *Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά καί Νέα [...] Ἐνετίησι ἀψηκῆ', Τοῖς ἐντευξομένοις.*

29. Βλ. Χειρόγραφο ἀρ. 31 Ἀρχείου Ψαλίδα, § 10.

30. Εἶναι τό χειρόγραφο μέ ἀριθμό 2828.

31. Εἶναι τό χειρόγραφο τῆς Συλλογῆς Βλαχογιάννη στά ΓΑΚ μέ ἀριθμό 49ι.

Γεωργίου
Μέσιβ!

Μαθημάτων

Είκ. 4. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 49ι χειρογράφου
τῆς Συλλογῆς Γ. Βλαχογιάννη στὰ ΓΑΚ.

νο, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις. Ειδικότερα στή μορφή οί γλωσσικές διαφορές είναι βέβαια εμφανείς, αλλά ασήμαντες, και περιορίζονται σέ αντικαταστάσεις, βελτιώσεις, παραλείψεις ή προσθήκες λέξεων στό χειρόγραφο τής Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Σέ ανάλογα περίπου επίπεδα κινούνται καί οί διαφορές στό περιεχόμενο. Ἡ πιό αξιομνημόνευτη διαφορά πού παρουσιάζεται ἐδῶ είναι οί τρεῖς παράγραφοι πού υπάρχουν στό χειρόγραφο τῶν ΓΑΚ καί ἀναφέρονται στό φαινόμενο τῆς παλίρροιας οί ὁποῖες ἀπουσιάζουν ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς, ἀλλά καί ἀπό τά σωζόμενα χειρόγραφα-ἀντίγραφα. Συγκεκριμένα στήν παράγραφο 46 τοῦ χειρογράφου τῶν ΓΑΚ, ὁ Ψαλίδας ἀναφέρεται διεξοδικά στό φαινόμενο σημειώνοντας ἀνάμεσα στά ἄλλα: *Καί τούτη ἡ κίνηση τοῦ νεροῦ τῆς θαλάσσης ἡ παράξενη ὀνομάζεται παλιρροία, ἤγουν τό τράβηγμα ἀπό τά περιγιάλια, ἄμπωτις, καί τό γύρισμα σ' αὐτά πλημμύρα, ἤγουν μπασιά καί βγασιά.*

Στήν ἐπόμενη παράγραφο παραθέτει τίς «παλιρροιογόνες» θεωρίες τοῦ Γαλιλαίου καί τοῦ Καρτέσιου, ἐπισημαίνει τά ἀδύνατα σημεῖα τους καί κάνει ἀποδεκτὴ τήν ἀπλή καί πειστικὴ νευτωνικὴ ἐρμηνεία τῶν παλιρροιῶν, μέ βάση τὴ θεωρία τῆς παγκόσμιας ἔλξης. Τέλος, στή 48η παράγραφο, μνημονεύει πῶς οί Ἀστρονόμοι ἀποφαίνονται ὅτι οί μεγαλύτερες παλίρροιες γίνονται στή *σύνοδο*, δηλαδή κάθε μῆνα, καί οί μικρότερες κάθε μέρα. Στό σημεῖο αὐτό ὀλοκληρώνεται ἡ παρουσίαση τοῦ παλιρροϊκοῦ φαινομένου μέ τήν ἐπισήμανση ὅτι ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ θέματος δέν εἶναι *ἔργον μας*.

Μιά δεύτερη σημαντικὴ παρατήρηση πού θά μπορούσε νά διατυπώσει κανεὶς εἶναι ὅτι βασικὴ πηγή τοῦ μαθηματάρου τῆς σφαιρικῆς Γεωγραφίας ἀποτελεῖ ἡ *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας* τοῦ Ἰώσηπου Μοισιόδακα. Κι ὅπως ὁ Μοισιόδακας ἔτσι καί ὁ Ψαλίδας νεωτερίζει καί πυθαγορίζει. Ἀπὸ τὴ μελέτη ὀρισμένων παραγράφων τοῦ χειρογράφου τῶν ΓΑΚ, ἀλλά κυρίως τοῦ χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης μπορεῖ κανεὶς νά ὑποστηρίξει ἀπερίφραστα ὅτι ὁ Ψαλίδας πρωτοστατεῖ στή διάδοση τῆς ἡλιοκεντρικῆς θεωρίας. Ἄς γνωρίσουμε ἓνα χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα.

«Ὅλοι οί παλαιοὶ φιλόσοφοι πρόγονοὶ μας αὐτό τό σύστημα εἶχαν τό ἡλιακόν, δηλαδή τόν ἥλιον κέντρον τῶν πλανητῶν, τουτέστι ὅλα τά ψυχρά σώματα νά περιστρέφονται περὶ τό θερμόν, διὰ νά φωτίζονται καθὼς ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πλάτων καί οί λοιποὶ ὅσοι ἐδείχθησαν μέτοχοι νοός, καί αὐτό ἐπεκράτησεν ἕως τόν Πτολεμαῖον μετὰ Χριστόν ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νά ἐναντιωθῆ εἰς τὴν ἀρχαιότητα νά ἀκολουθήσῃ τὴν

αἰσθησιν περισσότερον παρά τόν νοῦν καί νά τιμήσῃ τήν γῆν μας ὡς κάτοικός της καί ἔτσι ἐπρόσταξε μέ μία αὐθεντικήν φωνήν νά σταματήσῃ ἡ γῆ καί νά κινηθῇ ὁ ἥλιος ὀλόγυρα εἰς τήν γῆν καί ὅλοι οἱ πλανῆται καί ὅλοι οἱ δορυφόροι [...] Ἐβάσταξε λοιπόν αὐτό τό αἰσθητικόν σύστημα ἕως τόν καιρόν τοῦ Κοπερνίκου ὁ ὁποῖος βλέποντάς το ἀλλόκοτον τό ἀπέβαλε καί ἀντεισήγαγε τό παλαιόν τοῦ Πυθαγόρα τό μαθηματικόν [...] Σήμερον οὐδέ μνεία γίνεται ἄν ἦτον ποτέ καί σύστημα Πτολεμαίου διότι ὅλαις αἱ ἀκαδημαῖαι τῆς Εὐρώπης τό κοπερνικανικόν σύστημα ἔχουν τό ἀνεπτυγμένον καί κανονισμένον ἀπό τόν περιφήμον ἐγγλέζον Νεύτωνα τόν μέγαν ἀστρονόμον καί φυσικόν, καί ἔξοχον μαθηματικόν».³²

Στίς κατηγορίες τῶν ὀπαδῶν τοῦ γεωκεντρικοῦ συστήματος ὅτι τά βιβλικά χωρία ἀντιστρατεύονταν τή βασική θεωρία τοῦ Κοπερνίκου γιά τήν κίνηση τῆς γῆς ὁ Ψαλίδας ἀπαντᾷ, ὅπως ὁ Μοισιόδακας, ὁ Βενιαμίν ὁ Λέσβιος καί ὁ Δημήτριος Δάρβαρης, πῶς ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι θεολογικό καί ὄχι ἐπιστημονικό βιβλίον. Τό κύριο ἐπιχείρημά τους ἦταν ὅτι οἱ Γραφεῖς χρησιμοποιοῦν συμβολική γλώσσα σέ πολλά σημεῖα καί ἡ κυριολεκτική ἐρμηνεία τους πρέπει νά ἀποφεύγεται.

Στά πλαίσια αὐτά ὁ Ψαλίδας διατυπώνει πολύ εὐστοχα τό ἀντιρρητικό του κείμενο: «Ἐάν ὁ θεός στοχάζονταν ὅτι ἀναγκαῖον εἶναι νά κάμῃ τούς ἀνθρώπους ἀστρονόμους, καθὼς τούς ἔκανε νά γνωρίσουν καί ἓνα θεόν καί τήν ἀληθινή ἀρετήν ἔλεγε βέβαια καί τότε παρομοίως δογματικά: ἄκουε Ἰσραήλ ἡ γῆ στέκεται καί ὁ ἥλιος κινεῖται περί αὐτήν, καί οἱ πλανῆται ὁμοίως καί ὁ οὐρανός μέ ἀνήκουστον ταχύτητα (ἀκουστήν μόνον εἰς τόν Πτολεμαῖον) μή σέ πλανεύσῃ τινάς καί σέ εἰπῇ ὁ ἥλιος ἀκίνητος. διότι ἐγώ ὁ θεός κτίζωντάς τον τόν ἐδιώρισα νά κινῆται [...] καθὼς λέγει: οὐ ποιήσεις σεαυτῷ γλυπτόν καί οὐ προσκυνήσεις θεούς ἄλλοτρίους».³³

Ἄκόμη δέν θά διστάσει νά χαρακτηρίσει τό «γεωκεντρικό» ἔργο τοῦ Σέργιου Μακραιίου, *Τρόπαιον ἐκ τῆς Ἑλλαδικῆς πανοπλίας κατά τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κοπερνίκου ἐν τρισί διαλόγοις*, «ἀνόητο σύγγραμμα» καί

32. Ψαλίδας, *Γεωγραφία σύντομος*, Χειρόγραφο 2828, φ. 71^ν-72^ν. Πρβλ. καί τό Χειρόγραφο βιβλιοθήκης Πέζαρου (MIET), ἀρ. 55, § 112 καθὼς καί τό σχετικό χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης Σπουδαστηρίου τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καί Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, § 112.

33. Ὁ.π.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΣΑΛΑΜΑΓΚΑΣ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

Μέρος πρώτον Γεωγραφία οὐλο-
ξον ἢ ἀπὸ πλῆ φράσιν, ὑπο
Ἀθανασίου Πύργου ἢ α
λῖδα ἐξ Ἰωαννίνων
Σπουδαῖον ἢ παρ αὐτοῦ πλῆ
της ἀδελφότητος βορθεῖον,
ἂν ἔγραψεν ἢ α χερσὶ
ἢ ἀναγνώστου εὐκρί-
της ἢ ἔρα ἢ α
ἀποπόλεμος.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΣΑΛΑΜΑΓΚΑΣ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

Ἰαν. 1804. Αὐγούστου 15.
ἢ ἐδέσθη ὑδαντοῦ.

Εἰκ. 5. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 50 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης Σπουδαστηρίου τοῦ Τμήματος Φ.Π.Ψ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

νά έξαπολύσει σφοδρή επίθεση και στους δασκάλους γραμματικούς που υίοθετοῦν τήν ἀκίνησια τῆς γῆς: «πολεμαϊκόν σύστημα εἰς τήν Εὐρώπην καί Ἀμερικὴν δέν ἀναφέρεται, ἔξω μόνον εἰς κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδος ἠμπορεῖ ἀκόμη νά ἀναφέρεται καί νά πρесоβευεῖται ἀπό κανέναν ψυρογραμματικόν, ἀμαθῆ μαμμάκουθον καί Μελιτίδα, ὁ ὁποῖος δέν ἐννόησε ταῖς πέντε πτώσεις καί ταῖς πέντε κατάραις τῆς γραμματικῆς του καί ὄχι συστήματα καί συστήματα μαθηματικά καί ἀστρονομικά».³⁴

Μέ τό ἔργο αὐτό ὁ Ψαλίδας θά συμβάλει ἀποφασιστικά στήν ἐπικράτηση τῆς ἡλιοκεντρικῆς θεωρίας τήν ὁποία βράδυναν πολύ χρόνο τόσο ἡ δυσκολία πού πάντοτε ἔχουν οἱ ἄνθρωποι νά ὑψωθοῦν πάνω ἀπό τίς παλιές προλήψεις ὅσο καί ἡ κακῶς ἐννοούμενη ὑπερακρίβεια τῶν θεολόγων.

Πέρα ἀπό τή φυσικοπολιτική καί μαθηματική Γεωγραφία ὁ Ψαλίδας ἀσχολήθηκε καί μέ τήν τοπική χωρογραφία. Δέν εἴμαστε σέ θέση νά ὑποστηρίξουμε ἂν ἡ ἀξιέπαινη αὐτή προσπάθειά του ὀφείλεται ὡς ἓνα σημεῖο στή γνωστή παρότρυνση τῶν Δημητριάδων.³⁵ Πάντως σίγουρα στό πρόσωπό του ἀποτυπώνεται μέ τόν καλύτερο τρόπο ὁ Ἡπειρώτης πού ἔψαχναν οἱ συγγραφεῖς τῆς Νεωτερικῆς Γεωγραφίας γιά τήν περιγραφή τῆς Ἡπείρου.

Ἄν καί τό σχετικό χειρόγραφο λανθάνει δέν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ψαλίδας εἶχε συνθέσει ἐκτεταμένη γεωγραφική μελέτη γιά τήν Ἡπειρο καί τήν Ἀλβανία. Ἀπό τίς σχετικές μαρτυρίες πού διασώζονται ξεχωρίζουν ἀναμφισβήτητα δύο.

Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπό τούς Ἀμερικανούς περιηγητές Theodore Lyman καί Edward Everett οἱ ὁποῖοι ἐπισκέφθηκαν τήν Ἑλλάδα τήν ἀνοιξη καί τό καλοκαίρι τοῦ 1819 κι ὅπως ἦταν φυσικό ὁ δρόμος τούς ἔφερε καί στά Γιάννενα, ὅπου συνάντησαν ἐκτός ἀπό τόν Ἀλή πασά καί τόν Ἀθανάσιο Ψαλίδα.³⁶ Ἐνα χρόνο ἀργότερα ὁ πρῶτος δημοσίευσε ἀνώνυμα τίς ἐντυπώσεις του ἀπό τά Γιάννενα στό περιοδικό North American Review. Ἐκεῖ ἀνάμεσα στά ἄλλα ἀνέφερε ὅτι ὁ Ἡπειρώτης διανοούμενος εἶχε γράψει τελευταία ἓνα ἔργο γιά τή στατιστική καί Γε-

34. Ὁ.π.

35. Βλ. *Γεωγραφία Νεωτερική*, ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1988, σ. 196.

36. Βλ. Γεώργιος Σούλης, «Πῶς εἶδαν τόν Ἀθανάσιο Ψαλίδα οἱ ξένοι περιηγηταί», *Ἡπειρωτική Ἔστια*, 1(1952), σ. 504-505.

ωγραφία της Ἀλβανίας τό ὁποῖο μάλιστα εἶχε δώσει στόν Λόρδο Guilford γιά νά τυπωθεῖ στό Λονδίνο.³⁷ Πιο ἀκριβολόγος ἀποδεικνύεται ὁ Edward Everett ὁ ὁποῖος στό σχετικό περιηγητικό του κείμενο σημειώνει: «Ὁ Ψαλίδας ἔχει συγγράψει μιά ἀρχαία καί νέα Ἱστορία καί Γεωγραφία τῆς Ἡπείρου καί Ἀλβανίας καί σκοπεύει νά τή δώσει στό Λόρδο Guilford γιά δημοσίευση».³⁸

Ἡ δεύτερη μαρτυρία ἀνήκει στόν ἴδιο τόν Ψαλίδα. Πιο συγκεκριμένα σέ μιά ἐπιστολή του πρὸς τόν Guilford, γραμμένη στήν Κέρκυρα στίς 24 Δεκεμβρίου 1822, σημειώνει: «Ὁ Ψαλίδας ὁ ποτέ ἀξιωθείς τῆς σῆς εὐνοίας μετά τήν πολιορκίαν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος [...] διεσώθη ἐνταῦθα διαφυλάξας μόνον τά ἑαυτοῦ πονήματα ἐν οἷς καί τό τῆς Ἡπείρου γεωγραφικόν καί ἱστορικόν σύγγραμμα».³⁹

Ἀπό τό ἀπόσπασμα αὐτό φαίνεται ὅτι στά τέλη τοῦ 1822 τό μνημονεύμενο ἔργο του βρῖσκεται ἀκόμη σέ χειρόγραφη μορφή. Εὐλόγα, λοιπόν, μπορεῖ νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς, γιατί, στή διετία πού εἶχε παρέλθει ἀπό τήν τελική του σύνθεση, δέν πραγματοποιήθηκε ἡ προαναγγελθεῖσα ἔκδοση στό Λονδίνο μέ τή βοήθεια τοῦ Guilford.

Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό εἶναι σχεδόν ἀδύνατη, ἀφοῦ τά κενά πληροφόρησης εἶναι ἀπελπιστικά. Ὡστόσο μποροῦμε νά ὑποθέσουμε μέ ἀρκετές ἐπιφυλάξεις ὅτι ἕνας ἀπό τούς λόγους πού ἡ πραγματεία αὐτή τοῦ Ψαλίδα δέν ἔφθασε τότε στά τυπογραφεῖα τοῦ Λονδίνου πρέπει νά ἀναζητηθεῖ σέ δάκτυλο τοῦ μαθητῆ του Κων. Ἀσωπίου. Ὁ τελευταῖος σέ μιά ἐπιστολή του πρὸς τόν Χριστόφορο Φιλητά, γραμμένη στή Γοτίγγη τίς 7 Σεπτεμβρίου 1820, ἀνέφερε ἀνάμεσα στά ἄλλα καί τά ἑξῆς: «Εἰς τό North American Review ἀναγιγνώσκεται περιγραφή τῶν Ἰωαννίνων ὑπό τινος Ἀμερικανοῦ χρηματίσαντος ἐν Γοτίγγη. ἐκεῖ ἀναφέρει περί Ψαλίδα ὅτι ἐλάλησε πολλά καί κακά κατά τοῦ ἐναρέτου Κοραῆ, τοῦ μόνον ἴσως καυχήματός μας. Εἶπεν προσέτι τοῦ Ἀμερικανοῦ ἡ Σοφολογιότης του ὅτι παρέδωκε τοῦ Λόρδου Γκιλφόρδου βιβλίον περί Γεωγραφίας καί Στατιστικῆς τῆς Ἀλβανίας ἵνα τό τυπώσῃ εἰς Λονδίον. Ἐξέτασε ἄν ἔχεται τό πράγμα τῆς ἀληθείας, σκοπόν ἔχω δοθεῖ-

37. Ὁ.π., σ. 505.

38. Ὁ.π., σ. 505. Βλ. καί *Ἐντουαρντ Ἐβερρετ. Σελίδες Ἡμερολογίου, 1819. Κέρκυρα-Ἰωάννινα-Μετέωρα-Τύρναβος-Δελφοί-Αθήνα-Καλάβρυτα-Κωνσταντινούπολη-Βουκουρέστι*. Εἰσαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Ἀντεια Φραντζή. Επιμέλεια καί Σχόλια Εἰκονογράφησης: Στάθης Φινόπουλος, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1996, σ. 76.

39. ΓΑΚ, Κ.19, Ἀρχεῖον Ἀθ. Ψαλίδα, ἀρ. ἐπιστ. 147.

σης εὐκαιρίας νά τόν πειράξω κατάκαρδα προλέγων ὅτι θέλει βραδύνη ἢ τύπωσίς του ὡς καί τῶν λοιπῶν του φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων τά ὁποῖα προσμένουν οἱ συνδρομηταί καί τοῦτο ὄχι δι' ἄλλο πλὴν διότι κατηγορεῖ τόν ἀξιέπαινον Κοραῖν».⁴⁰

Ἡ ὑπονόμευση αὐτή ἀπό τούς μαθητές του, προφανῶς ὑπαγορευμένη ἀπό τίς πιθανές κατηγορίες πού διατύπωσε ὁ Ψαλίδας ἐναντίον τοῦ Κοραῖ, δέν πρέπει νά μᾶς ξενίζει, ἀφοῦ ἀνάλογη συμπεριφορὰ εἶχαν ἐπιδείξει λίγο ἀργότερα στό γνωστό θέμα τῆς πρόσληψης τοῦ δασκάλου τους ἀπό τήν Ἴόνια Ἀκαδημία. Σύμφωνα μέ τόν Γεώργιο Τυπάλδο-Ἰακωβάτο καί τότε τόν Ψαλίδα «ἐμποδίσαν οἱ μαθητάδες του Ἀσώπιος καί Φιλητᾶς νά ὀνοματισθεῖ δάσκαλος στήν Ἀκαδημία, χωρίς νά τούς κινήσει μήτε σ' ἀνταμοιβ' ἢ εὐγνωμοσύνη, μήτε σ' ἔλεος οἱ περιστάσες του πού ἐξεδούλευε μέ κόπο καί μόχθο τό ψωμί του».⁴¹

Ἀρκετά χρόνια ἀργότερα καί συγκεκριμένα στίς ἀρχές τοῦ 1829 ὁ Ψαλίδας προσπάθησε νά τυπώσει στήν Κέρκυρα τό γεωγραφικό του σύγγραμμα γιά τήν Ἡπειρο. Τό ἐγχείρημά του αὐτό πιθανόν νά εἶχε εὐνοϊκή κατάληξη ἂν δέν τόν προλάβαινε ὁ θάνατος.⁴²

Τί ἀπέγινε ὅμως τελικά τό χειρόγραφο πού εἶχε πάρει μαζί του ὁ Ἡπειρώτης λόγιος στήν Κέρκυρα καί δέν ἐκδόθηκε ποτέ; Ἄν δώσουμε βάση στίς πληροφορίες τοῦ Νικ. Τσιγαρᾶ πιθανόν νά πρόκειται γιά τό ἴδιο χειρόγραφο πού μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα περιῆλθε στήν κατοχή τοῦ γιοῦ του Πέτρου ὁ ὁποῖος «πενόμενος καί ἐπί τῆς ψάθης θανῶν [...] ἐπώλησεν εἰς Ἄγγλον τινα ἀντί δέκα ἀγγλικῶν λιρῶν».⁴³ Τό γεγονός αὐτό δικαιολογημένα προκαλεῖ ἀπογοήτευση στόν Τσιγαρά ὁ ὁποῖος δέν ξέρει ποιόν νά καταραστεῖ «διά τήν ἀπώλειαν ταύτην».⁴⁴

Πρέπει νά ἐπισημάνουμε ἐδῶ ὅτι, πρὶν ἀγοραστεῖ τό χειρόγραφο αὐτό ἀπό τόν ἀνώνυμο Ἄγγλο, εἶχε γίνει, σύμφωνα πάντα μέ τόν Νικ.

40. Ἐθνική Βιβλιοθήκη, Τμήμα Χειρογράφων, Φ1 Φιλολογικό Ἀρχεῖο, φ. 18.

41. Γεώργιος Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας*, ἔκδοση-Εἰσαγωγή-Σχόλια, Σπ. Ἀσδραχάς, Ἐρμῆς, Ἀθήνα, 1982, σ. 41.

42. Βλ. ἐπιστολές Δημ. Σκουμπουρδῆ ἀπό Κέρκυρα πρὸς Ψαλίδα στή Λευκάδα μέ ἡμερομηνία 19/31 Μαρτίου 1829 καί 15 Ἀπριλίου 1829, ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ἀθ. Ψαλίδα, ἀρ. ἐπιστ. 283 καί 288.

43. Νικ. Τσιγαρᾶς, «Ἡπειρωτικά», *Ἀττικόν Ἡμερολόγιον*, Κ' (1886), ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 329-330.

44. Ὡ.π., σ. 330.

Τσιγαρά, μιά προσπάθεια από τόν Ζῶτο Μολοσσό νά πουληθεῖ στόν «ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικόν Σύλλογον» ἀντί δέκα χρυσῶν τουρκικῶν λιρῶν χωρίς ὅμως κανένα ἀποτέλεσμα.⁴⁵ Ἀξίζει ἀκόμη νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ τελευταῖος εἶχε στά χέρια του γιά ἓνα διάστημα τό παραπάνω χειρόγραφο τό ὁποῖο, κατά τή γνώμη μας, ὄχι μόνον μελέτησε διεξοδικά ἀλλά κράτησε καί ἐκτενέστατες σημειώσεις τίς ὁποῖες, μαζί μέ τή χειρόγραφη Γεωγραφία καί ἓναν πίνακα τῆς Ἡπείρου, «ἀκριβέστατον ἔργον τοῦ Μ. Ἀθανασίου Ψαλίδα», χρησιμοποίησε ἀργότερα ὡς βασική πηγή γιά τή συγγραφή τῶν *Ἡπειρωτικῶν του Μελετῶν*.⁴⁶

Ὅτι ὁ Μολοσσός γνώριζε πολύ καλά τό γεωγραφικόν σύγγραμμα τῆς Ἡπείρου, πού εἶχε φιλοπονήσει ὁ Ψαλίδας, πρὶν ἀπό τό 1819, φαίνεται καί ἀπό μιά σημαντική πληροφορία πού μᾶς παραδίδει στήν εἰσαγωγή τοῦ *Δρομολογίου τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου*. Ἐκεῖ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ψαλίδας ἔχει συγκεντρώσει τή γεωγραφική του ὕλη ὕστερα ἀπό ἐπιτόπια ἔρευνα, ἀφοῦ μέ δαπάνες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ «ἐπεριηγεῖτο μαζῆ μέ τόν Πούκεβιλ ἵνα γράφῃ οὗτος Ἑλληνιστί ὅ,τι ἐκεῖνος ἔγραφε Γαλλιστί ὥστε ὁ Ἀλῆς νά λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν ὄσα γράφει καί στέλλει εἰς Εὐρώπην». Μάλιστα, κατά τόν Μολοσσό, ὁ Ψαλίδας ὡς Ἕλληνας «ἀντελαμβάνετο καλλίτερον τοῦ Γάλλου Rouquerville διό καί ἐν πολλοῖς διαφωνεῖ πρὸς τά ὄσα ἔγραψεν ἐκεῖνος, ὡς μή ἐννοήσας τά τοῦ τόπου ὄν περιέγραψεν. Εἶνε δέ πλέον ἢ βέβαιον ὅτι ὁ Ψαλίδας ὀρθῶς διώρθου τά λάθη τοῦ Πούκεβιλ ὅστις ἐν πολλοῖς ἔμεινεν ἀδιόρθωτος».⁴⁷

Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας σέ ὀρισμένα σημεία ἐνός ὑπομνήματός του πρὸς τόν Ἰωάννη Καποδίστρια, μέ ἡμερομηνία 27 Αὐγούστου 1828, ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ συναγωγή τῆς γεωγραφικῆς ὕλης γιά τήν περιοχή τῆς Ἡπείρου προέρχεται ἀπό αὐτοψία. «Τούτους τούς τόπους, ἔσοχῶτατε,» σημειώνει, «τούς ἀπέρασα ὄχι ὡς ἀπλοῦς θεωρητής, ἀλλ' ὡς διωρισμένος παρατηρητής καί μέ τήν εἶδησιν τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας».⁴⁸ Λίγο πιό κάτω προβάλλεται καί πάλι ἡ προσωπική του ἐμπειρία, ὅταν γνωστοποιεῖ στόν Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος ὅτι «ἡ Θεσσα-

45. Ὁ.π., σ. 329.

46. Βλ. Β.Δ. Ζῶτος Μολοσσός, *Ἡπειρωτικαὶ Μελέται, τόμος Δ', τεῦχος Α', Δρομολόγιον τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου*, ἐν Ἀθήναις, σ. ιγ' καί κη'.

47. Ὁ.π., σ. κη'.

48. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767-1829)*, Ἰωάννινα 1952, σ. 140.

λία και ἡ Ἠπειρος παρόντος μου ἐμετρήθη ἀπό τόν Ἀλῆ πασσάν διά τό μουκαντήμι μπόρτζι τῶν χωριῶν και τζιφτιλικιῶν εἰς τούς 1815».⁴⁹

Μέ ὅλα ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω δέν μένει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι ἡ πραγματεία αὐτή τοῦ Ψαλίδα γιά τήν Ἠπειρο περιεῖχε σημαντικές και ἀκριβεῖς πληροφορίες γιά τήν ἀνθρωπογεωγραφία τῆς περιοχῆς. Γίνεται, λοιπόν, εὐκόλα κατανοητό τό μέγεθος τῆς ἀπώλειας τοῦ χειρογράφου στό ὅποιο εἶχε καταστρωθεῖ ἕνα ἄρτιο και ἔγκυρο γεωγραφικό κείμενο γιά τήν Ἠπειρο ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μέ ἀρκετές ἀναδρομές στό παρελθόν.

Μιά ἰδέα γιά τό περιεχόμενο τῆς ἱστορικά θεμελιωμένης γεωγραφικῆς αὐτῆς σύνθεσης μπορεῖ κανεῖς νά σχηματίσει ἀπό τήν *Περιγραφή Γεωγραφική τῆς Ἠλείρου* ἡ ὁποία ἀποτελεῖ και τόν πυρήνα τοῦ σχετικοῦ πονήματος τοῦ Ψαλίδα πού λανθάνει.

Ὅλοι μας λίγο-πολύ γνωρίζουμε ὅτι ὁ μαθητής πού ἀποτύπωσε στό χειρόγραφο του τήν *Περιγραφή Γεωγραφική τῆς Ἠλείρου τοῦ μακαρίτου ἀοιδίμου Ἀθανασίου Ψαλίδα ἡμετέρου διδασκάλου Ἰωαννίτου ὅστις τήν Ἠπειρον ὀνομάζει και μέ τό γενικόν ὄνομα Ἀλβανίαν* εἶναι ὁ Κοσμάς ὁ Θεσπρωτός, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐπισημαίνει τή «συντομία» τοῦ ἔργου και τήν αἰτιολογεῖ ὡς ἐξῆς: «Οἱ ἐμφύλιοι τῆς Ἀλβανίας πόλεμοι και ἀκαταστασίαι τοῦ τότε καιροῦ, τό ἐπάγγελμά του και ἄλλα αἷτια τόν ἐμπόδιζον νά κάμη πλατυτέραν τῆς Ἠλείρου και Ἀλβανίας περιγραφὴν».⁵⁰

Τό κείμενο πού διέσωσε ὁ Κοσμάς ὁ Θεσπρωτός ἐπαναλαμβάνει ἀρκετές φορές σχεδόν αὐτούσιες παραγράφους, ὅπου γίνεται λόγος ἀπό τόν Ψαλίδα γιά τήν Ἠπειρο και Ἀλβανία στά πλαίσια τῆς παρουσίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά κεφάλαια τῆς «φυσικοπολιτικῆς» του Γεωγραφίας. Βέβαια ὀφείλουμε νά παραδεχτοῦμε ὅτι σέ πολλά σημεία ἡ περιγραφή στόν κώδικα τοῦ Θεσπρωτοῦ εἶναι πιό ἀναλυτική και λεπτομερής.⁵¹

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορά στήν πόλη τῶν

49. Ὁ.π., σ. 141.

50. Βλ. Κοσμά Θεσπρωτοῦ και Ἀθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Ἀλβανίας και Ἠλείρου*, προλεγόμενα και σημειώσεις Ἀθαν. Χ. Παπαχαρίση, ΕΗΜ, Ἰωάννινα 1964, σ. 66.

51. Τό ἴδιο παρατηρεῖται και στό Χειρόγραφο Γεωγραφίας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων.

Γεωγραφία.

1827

Νοεμβρίου 1827

Κωνσταντία

Είχ. 7. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 39 χειρογράφου τοῦ Ἀρχείου Ψαλίδα στὰ ΓΑΚ.

Ἰωαννίνων. Κι ἐδῶ ὁμως παρατηροῦνται παραλείψεις σέ σχέση μέ τό ἔγγραφο πού δημοσίευσε ὁ Κων. Διαμάντης μέ τόν τίτλο: *Γεωγραφικά Ἰωαννίνων καί περιοχῆς*.⁵² Ἐνῶ στό ἰδιόχειρο σημείωμα τοῦ Ψαλίδα ἀναφέρεται ὁ ἀριθμός τῶν σπιτιῶν ἀπό ὄλα τά χωριά τῶν ναχιγέδων τοῦ Μαλακασίου καί τοῦ Ζαγορίου δέν γίνεται τό ἴδιο καί στήν *Περιγραφή Γεωγραφική τῆς Ἡπείρου*.

Ἔτσι, χωρίς ἐπιφυλάξεις, μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε, ὅτι τό ἔγγραφο αὐτό, μέ ἀσυγκρίτως περισσότερα καί πληρέστερα δημογραφικά στοιχεῖα, ἀποτελεῖ ἓνα ἄρτιο σημείωμα γιά τήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων καί τῶν γύρω περιοχῶν, τό ὁποῖο ὁ Ψαλίδας περιέλαβε αὐτούσιο ἢ ἐλαφρῶς παραλλαγμένο στό χειρόγραφο πού προόριζε γιά ἔκδοση καί ἡ τύχη του ἀγνοεῖται.

Τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἐγγράφου ὑπογραμμίζει καί ὁ Γ. Κεχαγιόγλου σημειώνοντας ὅτι τό δίφυλλο αὐτό εἶναι «ἓνα ἐμπεριστατωμένο γεωγραφικό σημείωμα μέ ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν καταγραφή στατιστικῶν δεδομένων [...] ὅπως φαίνεται δέν ἀποτελεῖ προεργασία μέρους τῆς προφορικῆς διδασκαλίας τοῦ Ψαλίδα —ἓνα ‘σχέδιο μαθήματος’— ἀλλά προορίζεται μᾶλλον γιά κάποια ‘ἀντικειμενικότερη’ παρουσία τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου, μέ ἄγνωστο τόν πρακτικό στόχο της».⁵³

Τώρα πιά δέν ὑπάρχει ἡ παραμικρή ἀμφιβολία γιά τή σκοπιμότητα καί τή χρησιμότητα τοῦ ἐγγράφου. Ἄλλωστε γνωρίζουμε καί ἀπό ἄλλες πηγές ὅτι ὁ Ψαλίδας χρησιμοποίησε παρόμοια μέθοδο καί γιά τή συγγραφή τῆς ἱστορίας τοῦ Ἄλῃ πασᾶ.

Ἐνα ἀκόμη ἐνδιαφέρον στοιχεῖο πού ἀναδεικνύεται στό γεωγραφικό αὐτό κείμενο τοῦ Ψαλίδα εἶναι καί τό ὅτι στήν παρουσίαση τῶν «προκομμένων» ἠπειρωτῶν λογίων ἔχουν προστεθεῖ πληροφορίες καί γιά τόν ἴδιο: «Ἀθανάσιος ὁ Ψαλίδας ἔτι ζῶν, τοῦ ὁποίου σώζονται μαθηματικά καί φιλοσοφικά συγγράμματα διάφορα, καί μάλιστα ἡ Ἀληθῆς Εὐδαιμονία γραικολατίνα».⁵⁴ Ἡ παραπάνω σημείωση μαρτυρεῖ ὅτι τό χειρόγραφο, στό ὁποῖο εἶχε ἐνταχθεῖ τό ἔγγραφο αὐτό, προοριζόταν γιά τύπωμα.

52. Ἡώς, ἔτος Δ', ἀριθμ. 42, Φεβρουάριος 1961, σ. 29-32. Βλ. καί ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ἀθ. Ψαλίδα, ἀρ. ἔγγρ. 400.

53. Γ. Κεχαγιόγλου, «Ἐνα χειρόγραφο τῆς “Γεωγραφίας Φυσικοπολιτικῆς” τοῦ Ψαλίδα», *Ὁ Ἐραμιστής*, 13(1976), σ. 39.

54. Κων. Διαμάντης, «Γεωγραφικά Ἰωαννίνων καί περιοχῆς», *Ἡώς*, ἔτος Δ', ἀριθμ. 42, Φεβρουάριος 1961, σ. 31.

Θά ἦταν ὅμως σοβαρή παράλειψη ἂν δέν ἀναφέραμε τό μέγεθος καί τήν ἀξία τῆς διδασκαλίας τῆς Γεωγραφίας ἀπό τόν Ψαλίδα στους μαθητές του. Γνωρίζουμε πολύ καλά ὅτι ὁ Ψαλίδας εἶχε συγκεκριμένη ἄποψη γιά τό ποιὰ μαθήματα πρέπει νά διδάσκονται στά σχολεῖα πού εἶχαν ὡς ἀπώτερο στόχο τήν «ὠφέλεια τοῦ Γένους».

Κατά τή γνώμη του τό Γένος εἶχε χρεία ἀπό «σκολεῖα τακτικά δύο λογιῶν», κατώτερα καί ἀνώτερα. Στά πρῶτα πού θά φοιτοῦσαν παιδιά ἡλικίας 5-12 χρονῶν, πέρα ἀπό τή σωστή ἀνάγνωση καί γραφή, ἔπρεπε ἀπαραίτητα ἀνάμεσα στά ἄλλα νά διδαχτοῦν καί τή Γεωγραφία τοῦ «βασιλείου» τους. Στά δεύτερα, ὅπου θά φοιτοῦσαν τά παιδιά πού εἶχαν τόν τρόπο νά «ξασκολουθήσουν» τή μάθηση, ἀνάμεσα στίς παραδόσεις περιλαμβάνονταν καί τό μάθημα τῆς φυσικῆς, πολιτικῆς καί μαθηματικῆς Γεωγραφίας.⁵⁵

Ἔτσι στά πλαίσια αὐτά παρατηροῦμε ὅτι γιά τούς μικρότερους μαθητές ὁ ἀρχιδιδάσκαλος τῆς Καπλανεῖου Σχολῆς εἶχε προχωρήσει στή συγγραφή μιᾶς ἐπιτομῆς τῆς «φυσικοπολιτικῆς» Γεωγραφίας μέ τόν τίτλο: *Σύντομη Γεωγραφία*.⁵⁶ Τό μαθηματάριο αὐτό γραμμένο ἀπό τό χέρι τοῦ σοφολογιότατου σέ ἀπλοϊκή γλώσσα ἔχει σχεδόν ἀκριβῶς τό ἴδιο περιεχόμενο μέ ἕνα ἄλλο κολοβό ἐπίσης χειρόγραφο, αὐτόγραφο τοῦ Ψαλίδα, γραμμένο ὅμως στό ἀπλοποιημένο ὀρθογραφικό σύστημα τοῦ Βηλαρά, πού ἐπιγράφεται: *Σηντομη Γεωγραφηα για τα πεδιά. 1822 τες 2 του Γεναρη. Γιάννηνα*.⁵⁷

Μερικοί ἐρευνητές, ἐπειδή θεώρησαν τή γραφή, τήν ὀρθογραφία καί τή γλώσσα τοῦ κειμένου βηλαρική, προσέγραψαν τήν πατρότητα τοῦ ἔργου στόν Βηλαρά. Τό ἴδιο μάλιστα ἔκαναν καί γιά ἄλλα ἰδιόχειρα ποιήματα τοῦ Ψαλίδα τά ὁποῖα ἐσφαλμένα ἀπέδωσαν στήν πέννα τοῦ Βηλαρά, ἀγνοώντας προφανῶς ὅτι στήν ἴδια γλώσσα καί στό ἴδιο ὀρθογραφικό σύστημα ἔγραφε ἀρκετές φορές καί ὁ Ψαλίδας.⁵⁸

Γιά τούς μεγαλύτερους μαθητές οἱ παραδόσεις τῆς «φυσικοπολιτικῆς» καθώς καί τῆς μαθηματικῆς Γεωγραφίας ἦταν πιό ἀναλυτικές

55. Λ. Βρανούσης, «Κείμενα καί χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά καί τοῦ Ψαλίδα. Δύο κορυφαῖοι τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ κ' ἕνα βιβλίο τους πού ἔμεινε ἀνέκδοτο». *Νέα Ἑστία*, 94(1973), τχ. 1115, σ. 84.

56. ΓΑΚ. Κ.71. Ἀρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. χειρογράφου 50.

57. ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, ἀρ. 49α.

58. Βλ. Βρανούσης, *Κείμενα καί χειρόγραφα τοῦ Βηλαρά καί τοῦ Ψαλίδα*, δ.π., σ. 54-55.

Σύντομη Γεωγραφία.

1822.

Ζωάνινα.

Εἰκ. 8. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 50 χειρογράφου τοῦ Ἀρχείου Ψαλίδα στὰ ΓΑΚ.

Σπουδών Γεωγραφίας
 9η
 για τα σάββατα.

1822.

9ος 2 9ος Γενάρη.
 Σάββατο.

9ος 2 9ος
 Γενάρη, 1822
 Σάββατο

Είχ. 9. 'Η πρώτη σελίδα του υπ' αριθ. 49α χειρογράφου του 'Αρχείου Ψαλίδα στα ΓΑΚ.

καί ἀναπτύσσονταν μέ τή βοήθεια τῶν ἀκριβέστατων σφαιρῶν, ἀτλάτων καί χαρτῶν πού βρισκόνταν στό σχολεῖο τοῦ Πικροζῶη. Στό σχολεῖο αὐτό πρέπει νά τονίσουμε ὅτι πέρα ἀπό τά σχολικά ὄργανα καί τούς σχολικούς χάρτες ὁ Ψαλίδας χρησιμοποιοῦσε καί πάρα πολλούς δικούς του χάρτες, δεκατρεῖς ἀπό τούς ὁποίους εἶχε ἀγοράσει, ὅταν ἀκόμη σπούδαζε στή Βιέννη.⁵⁹ Ὅπως γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτό τό κέρδος καί ἡ ὠφέλεια γιά ὅσους φοιτοῦσαν τότε στήν Καπλάνειο σχολή ἦταν σημαντικό, ἀφοῦ, πέρα ἀπό τόν πλοῦτο τῶν γνώσεων, ἔφευγαν στολισμένοι μέ γεωγραφικές ιδέες, θεωρίες καί γνώσεις.

Τήν προσφορά τοῦ Ψαλίδα ἀναγνωρίζει καί ὁ Βηλαράς ὁ ὁποῖος σέ μιᾶ ἐπιστολή του ἀπό τήν Ἄγυιά, μέ ἡμερομηνία 27 Μαρτίου 1813, τοῦ ἔγραφε: «Ἄν παραδίνεις γεωγραφίαν, ὑποχρέωσέ με νά κράζης καί τόν υἱόν μου ἀκροατήν, τήν στοχάζομαι πολύ ἀναγκαίαν διά τά παιδιά. Τά φωτίζει νά μή θαρῶν οἰκουμένην τήν πατρίδα τους καί ἀνθρώπους τούς συμπολίτας τους. Ἡ μάθησι τῆς γεωγραφίας ἰσιάζει τόν δρόμο τῆς ἱστορίας καί ἀποκατασταίνει τά παιδιά νά ἐννοήσουν καθαρά ὅσα ἔγιναν κατά καιρούς καί κατά τόπους. Γνωρίζουν τήν σχετικότητα τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καί ἀπορρίχνουν ταῖς πρόληψεις τῆς περιορισμένης ἀνατροφῆς. Ὁ νοῦς φιλοσοφᾷ τότε ἐλεύθερος ὄχι δοῦλος τῆς παιδαγωγίας σχολαστικῶς».⁶⁰

Τό πλεονέκτημα αὐτό ἐπισημαίνει καί ὁ Γιαννιώτης Δημήτριος Ἀθανασίου σέ ἄρθρο του πού φιλοξένησε ὁ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος τόν Μάρτιο τοῦ 1817. Ἐκεῖ, ἀνάμεσα στά ἄλλα, ἐκφράζει τήν πικρία του καί τήν ἀπογοήτευσή του, ἐπειδή στήν ἄλλη Σχολή τῶν Ἰωαννίνων, τή Μπαλαναία, οἱ μαθητές δέν εἶχαν παντελῶς ιδέα τῆς Γεωγραφίας. «Πολλάκις» σημειώνει ὁ Ἀθανασίου, «μέ ἐρωτοῦσαν τινες ἐξ αὐτῶν τῆς ἀνωτέρας κλάσεως, πού κεῖται ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία καί ἄλλα τοιαῦτα. Ἐνας ἀπό αὐτούς ἀναγινώσκων μίαν φοράν εἰς τήν Γεωγραφίαν τοῦ Θεοτόκη εἰς τό περὶ Ἀσίας ΚΒ' κεφάλαιον § 495 ὅτι καί ἡ Ἑλληνική διάλεκτος, δηλαδή ἡ ὑπό τῶν Ἑλλήνων κοινῶς τήν σήμερον λαλουμένη ὀμιλεῖται ἐκεῖ, ὑπέβαλε τήν παλαιάν Ἑλληνικήν, καί ἐτοιμάσθη νά ταξιθεύσῃ δι' ἐκεῖ διά νά γυμνασθῇ εἰς τό ὀμιλεῖν αὐτήν».⁶¹

59. ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ψαλίδα, *Κατάστιχον τῶν περιεχομένων μοι πραγμάτων διαφόρων 1795 ἔτει: Μαΐου 4η Βιέννη*.

60. Κων. Διαμάντης, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί τοῦ ποιητοῦ Ἰωάννη Βηλαρά καί τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαριάννας», *Ἡπειρωτική Ἑστία*, 5(1956), σ. 235.

61. *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*, 1 Μαρτίου 1817, σ. 86.

Τή διδασκαλία τῆς Γεωγραφίας ὁ Ψαλίδας συνέχισε καί κατά τήν παραμονή του στήν Κέρκυρα. Σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Καποδίστρια ἀναφέρει ὅτι ἀνάμεσα στά μαθήματα πού παραδίδει στούς ἀκροατές του εἶναι καί ἡ μαθηματική γεωγραφία.⁶² Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὁμως παρουσιάζει ἓνα γράμμα του στό ὁποῖο πρόβαλε στούς φιλογενεῖς Ἑλληνας, ἄν θελήσουν νά φιλοτημηθοῦν εἰς ὠφέλειαν πολλῶν ἐδώ εὐρισκομένων πτωχῶν εὐφυῶν νέων, καλῶν καί ἐπιμελῶν, ὅπου εἶναι ὑπέρ τούς τριάντα Ἰωαννίτας, ἀρτηνοῦς, μισολογκίτας καί μοραῖτας νά τόν μισθοδοτοῦν μέ σαράντα τάληρα γιά νά τούς διδάσκει διάφορα μαθήματα στά ὁποῖα θά περιλαμβάνεται ἀπαραίτητα καί ἡ πολιτική καί σφαιρική Γεωγραφία.⁶³

Στήν προετοιμασία γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειρήματος αὐτοῦ ὀφείλεται πιθανότατα καί ἡ συγγραφή τοῦ χειρογράφου πού φέρει τόν τίτλο: *Γεωγραφία. 1827 Νοεμβρίου α' Κερκύρα*.⁶⁴ Πρόκειται γιά ἓνα μαθηματάριο «φυσικοπολιτικῆς» Γεωγραφίας τό ὁποῖο παρουσιάζει ἀσήμαντες διαφορές ἀπό τά ἄλλα παρόμοια χειρόγραφα Γεωγραφίας.

Ἀλλά καί ἀπό τήν πρώτη στιγμή πού βρέθηκε πρόσφυγας στήν Κέρκυρα ὁ Ψαλίδας προσπαθεῖ νά πλουτίσει τήν ἰδιωτική του συλλογή τῶν γεωγραφικῶν ὀργάνων. Ἀπευθυνόμενος στά μέσα Σεπτεμβρίου τοῦ 1823 πρὸς τόν παλιό μαθητή του Νικ. Μανιάκη ζητεῖ νά τοῦ στείλει «ἓναν Ἄτλαντα μικρόν, σάν ἐκείνον ὅπου ἔχουν οἱ Λόρδοι ταξιδιωταί, νά εἶναι ὁμως νέος μετά τήν ἐξακρίβωσιν τῆς Νέας Ὀλλάνδας, ὅπου ἔγινεν εἰς τούς 1804 καί ἡ θάλασσα νά εἶναι ἰσκιωμένη μέ γραμμαῖς, καί ἡ στεργιαῖς ἄσπραις. καθὼς εἶδα πολλοὺς παρομοίους εἰς τούς ταξιδιωταίς. εἶναι εὐθηνοί αὐτοί οἱ Ἄτλαντες, ὡς μικροί εἰς τέταρτον μέγα καί ἔχουν καί ὀλίγους μερικοὺς χάρτας. ὄσα δώκης διώρισέ με νά τά δώσω εἰς τό σπήτι σας· ἄν ἤθελε κἀνένας Ἄγγλος εὐγενῆς γνωστός μου νά μου ἐφιλοδωροῦσε τρεῖς σφαίραις μεγάλαις, κρικωτήν, ὑδρόγειον καί οὐρανίαν ἀκριβεῖς, καλά ἦταν ἄν δέ θελήσῃ πάλιν ὑπομονήν».⁶⁵

Τέλος καί στή Λευκάδα, ὅπου παρουσιάζει τίς ὕστερες ἐκπαιδευτικές δραστηριότητες τῆς ζωῆς του, ὁ Ψαλίδας διδάσκει Γεωγραφία δύο

62. ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐπιστολῆς 255.

63. ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐπιστολῆς 336.

64. ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. χειρογράφου 39, 54α, 54β.

65. ΓΑΚ, Κ.71, Ἀρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐπιστολῆς 174.

ὥρες τή βδομάδα στή δεύτερη καί τρίτη τάξη τοῦ Λυκείου⁶⁶ Ἄπό ἀναφορά τοῦ ἴδιου μαθαίνουμε ὅτι οἱ παραδόσεις του ἄρχισαν στά τέλη Φεβρουαρίου 1829,⁶⁷ ἀφοῦ, στό μεταξύ, εἶχε ὀλοκληρώσει τή συγγραφή τοῦ σχετικοῦ ἐγχειριδίου τό ὁποῖο σώζεται κολοβό στό Ἄρχεῖο Ἄλεξιου Κολουβά μέ τόν τίτλο *Μαθήματα Γεωγραφικά διά τούς μαθητάς τοῦ δευτερεύοντος Σχολείου τῆς Λευκάδος συντεθέντα ὑπό τοῦ Ἀρχιδιδασκάλου αὐτοῦ τοῦ Σχολείου Δρος Ἄθανασίου Ψαλίδα. 1829 Φεβρουαρίου 22 Ἁγία Μαύρα*. Καί αὐτό τό μαθηματάριο φυσικοπολιτικῆς Γεωγραφίας τοῦ Ψαλίδα δέν παρουσιάζει παρὰ ἐλάχιστες ἀποκλίσεις ἀπό τά προηγούμενα.⁶⁸

Πέρα ἀπό τίς χειρόγραφες γεωγραφικές παραδόσεις του διασώζεται καί ἓνα ἔντυπο γεωγραφικό του κείμενο πού ἐπιγράφεται: ΠΙΝΑΞ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ τῆς Ευρωπῆς ὑπο τοῦ Δ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ. 1828 Δεκεμβρίου 15 Κερκυρα.⁶⁹ Σύμφωνα μέ τίς πηγές ὁ πίνακας αὐτός τυπώθηκε στό τυπογραφεῖο τοῦ Π. Πετρίδη στήν Κέρκυρα. Μάλιστα, ἐπειδή ἡ ἐκτύπωσή του δέν εἶχε ἀρχίσει, ὅταν βρισκόταν ἀκόμη στούς «Κορφούς», ὁ Ἡπειρώτης λόγιος ἀνέθεσε στον Δημ. Σκουμπουρδή νά τοῦ στέλνει τά τυπογραφικά δοκίμια στή Λευκάδα. Ὁ τελευταῖος τόν Φεβρουάριο τοῦ 1829 τοῦ ταχυδρομεῖ τά *πρωτοτυπώματα τοῦ Πίνακος* γιά τήν πρώτη διόρθωση.⁷⁰ Τελικά στίς ἀρχές Μαρτίου τοῦ ἴδιου ἔτους δίνεται ἀπό τόν Ψαλίδα τό «τυπωθήτω» καί ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ πίνακα σέ 500 τουλάχιστον ἀντίτυπα τά ὁποῖα ὁμως δέν εἶχαν τήν ἀναμενόμενη ζήτηση.⁷¹

Ὁ πίνακας αὐτός ἀποτελεῖται ἀπό 17 στήλες.⁷² Στήν πρώτη ἀναφέ-

66. Παν. Ροντογιάννης, «Ὁ Ἄθανάσιος Ψαλίδας καί ἡ ἀρχή τῆς Μέσης Παιδείας στή Λευκάδα», *Ἡπειρωτική Ἑστία*, 3(1954), σ. 168.

67. Ὁ.π., 67.

68. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Κατάλογος τῶν κωδίκων Ἄλεξιου Κολουβά», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 14(1917), σ. 394.

69. Βλ. ΓΑΚ, Κ.71, Ἄρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐγγρ. 266. Πρβλ. καί ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, Ποικίλα, φ. 130, ἀρ. ἐγγρ. 28.

70. Βλ. ἐπιστολή Σκουμπουρδή πρὸς Ψαλίδα, ΓΑΚ, Κ.71, Ἄρχ. Ψαλίδα, ἀρ. ἐγγρ. 281. Πρβλ. καί Κων. Διαμάντης, *Ἄπαντα 14-15*, Ἀθήνα 1992, σ. 154.

71. Βλ. ἐπιστολές Σκουμπουρδή πρὸς Ψαλίδα, μέ ἡμερομ. 9 καί 19/31 Μαρτίου 1829. ΓΑΚ, Κ.71, Ἄρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐγγρ. 282 καί 283. Γιά τούς λογαριασμούς πού κατά καιρούς ἀποδίδει ὁ Σκουμπουρδῆς στόν Ψαλίδα ἀπό τίς πωλήσεις τοῦ πίνακα βλ. ΓΑΚ, Κ.71, Ἄρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐγγρ. 297, 300 καί 302.

72. Βλ. εἰκόνα ἀρ. 10.

ΠΙΝΑΞ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ της Ευρώπης υικο

Η ΕΥΡΩΠΗ ΕΧΕΙ.

Μήκος από τὰς 8.0 - 77.0, καὶ πλάτος ἀπὸ τὰς 35.0 - 71.0 Ὁρίων. Σύνορα Ἰνασι. τὰ Ὀυράλια ἔργ, μέρος τὸν ποταμὸν Βόλγα, καὶ τὸν Δὸν (Τάναϊν).

τὴν Μαύρην θάλασσαν, τὸ Κατὰζενον, τὸν Μαζμαράν, τὰ Δαρδανέλια, καὶ Λιβαίον Ἠθάλας.

Ὁρίων τὸν Παγώμιον καὶ Ἀρκτικὸν Ὠκεανόν, Δυτικῶς, τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανόν, καὶ Ἰότιον τὴν Μεσογειον θάλασσαν.

Κόλπους τὴν Λευκὴν θάλασσαν, τὸν Κατεράτην, τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν, τὴν ὁποίας εἶναι ὁ Βοθνικὸς κόλπος, ὁ Φινλὰνδ, καὶ τῆς Ράγας, τὴν Γερμανικὴν θάλασσαν, τὴν Μεσογίον θάλασσαν, τῆς ὁποίας εἶναι Κόλπος ὁ Ἀδριατικὸς, ὁ Ἀμβρακικὸς, τῆς Κορίνθου, καὶ τῆς Θισσαλονικίης.

Περθμοῦς, τὸν Σοῦνδ, τὸν μέγαν καὶ μικρὸν Βέλτην, τὸν Καλαί, τὸ Γκιβραλτάρ (Γάδιρα), τὸ Ραγίου καὶ Μεσοήνης, τῆς Εὐρίπου, τὰ Δαρδανέλια, τὸ Κατὰζενον καὶ τὸ Κέρο τὸν Ἀζίρ.

Βουνά τὰ ὑψηλότερα, τὰς Ἀλπεις, τὸν ὄρειον τὸ Μοντβλάγιον εἶναι ὑψηλὸν ποδὸν 14793, τὰ Πυρραία, καὶ τὰ Καρπάθια, τὰ Τρομερότερα τὰ Μυρτίνοα, Λίτναν, Βεζούδιον καὶ Ἐκλαν, τὰ περιημότερα τὸν Ὀλυμπον, Ἐλικώνα καὶ Παρνασσόν.

Λίμνηαι πολλαί, καὶ μικραί, τὴν βαθυτέραν ἀπὸ θαλάσσης τὴν ἔχει ἡ Σχεκία.

Μεγαλοπόταμα, τὸν Ρήνον, τὸν Δούναβιον, τὴν Βόλγα, τὸν Βορσθίνην ἡ Δνίπρον, καὶ τὴν Ἐλμπαν.

Γλώσσαι τὴν Ρωσικὴν μὲ ταῖς παραρμάδες τῆς, τὴν Ἀγγλικὴν, τὴν Γαλλικὴν, τὴν Ἰταλικὴν, τὴν Γερμανικὴν μὲ ταῖς παραρμάδες τῆς, τὴν Τούρκικην, τὴν Ἀλβανικὴν, καὶ τὴν Τσιρκὴν Ἑλληνικὴν.

Ἄνω 170 μιλίοντα, ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι 80 μιλ. Τούρκοι, καὶ ἄλλα 80 ἴσως Ἑβραῖοι εἰς πόλεις διασκορπισμένοι, τὰ δὲ λοιπὰ Χριστιανοί.

Θρησκείαις διασκόζουσαι δύο, τὴν Χριστιανικὴν, καὶ τὴν τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴν εἶναι ἡ Ὀρθόδοξος, ἡ Καθολικὴ τοῦ Πάπα, καὶ ἡ Εὐαγγελικὴ τῶν Προτεστάντων.

Διόκησαι, πολλαί καὶ διάφοραι, ἄγουσι Ἀυτοκρατορίας - τρεῖς, τῆς Ρωσίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Τουρκίας. Βασίλ. πολλὰ ἀπόλυτα καὶ ἀπερίριστα, καὶ Συσηματικὰ τρία, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, καὶ τῆς Οὐλλάνδης. Δημοκρατικοαριστοκρατίας τρεῖς τῆς Βελγίας, τῶν Ἐλευθέρων πόλεων τῆς Γερμανίας, καὶ τῆς Ελλάδος, καὶ Δουκάτα πολλὰ.

Δόση εἰς τὴν Ρωσίαν, Πολωνίαν, Γερμανίαν καὶ Τούρκιαν μόνον.

Πανεπιστήμια, Ἀκαδημία, Γυμνασία, Λύκεια, Ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα καὶ ἐμπορικὰ ἄπειρα ἔχει ἡ Εὐρώπη, καὶ ἐμπορεύεται ἐξουσιαστικῶς, εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ Κόσμου, καθὼς θέλει διέξει ὁ ἐμπορικὸς Πίναξ τῆς Ἀγγλίας, ἐπεὶ εἰς ἄλλοις ὀλίγοι τυπωθῆ.

Λόκοκρατορίας, Βασίλ. Δουκάτα καὶ Ἀριστοκρα.	Μέρος ἀπὸ Φίρο.	Πλάτος Ὁρίων.	Τετραγ. Μίλια.	Πόληοι.	Διόκησαι, Κληρονοματικὴν καὶ εἰς Ἐθελῶδ.	Στάτοια τακτικῶς.
τὴν Ρωσίαν Ἀυτοκρα.	39.0 - 212.0	40.0 - 78.0	451,000	48,000,000	Ἀπερίριστα.	700,000
τὴν Τούρκιαν Ἀυτοκρα.	14.0 - 48.0	40.0 - 48.0	7,000	7,000,000	Ἀπερίριστα.	ἔκτατον ἀδιόριστα
τὴν Αὐστριαν Ἀυτοκρα.	26.0 - 44.0	44.0 - 51.0	12,000	28,000,000	Ἀπερίριστα.	300,000
τὴν Πρωσσίαν Βασίλ.	23.0 - 41.0	51.0 - 56.0	6,148	11,030,000	Ἀπόλυτον.	150,000
τὴν Ελλάδα	38.0 - 45.0	35.0 - 40.0	3,000	2000,000	Προσμερ. Διμοκ.	ἄλλοις ἀδιόριστα
τὴν Ἑπτάνησον	37.0 - 40.0	36.0 - 39.0	50	200,000	Μικτὴν ἐπὶ Ἀγγλ.	ὄχι, Ἀγγλοὶ
τὴν Γαλλίαν Βασίλ.	13.0 - 26.0	42.0 - 51.0	9,635	32,000,000	Συσηματικῶς	300,000
τὴν Ἰσπανίαν Βασίλ.	8.0 - 21.0	36.0 - 43.0	8,500	10,000,000	Ἀπόλυτον.	75,000
τὴν Πορτογαλίαν Βασ.	8.0 - 12.0	37.0 - 41.0	1,700	3,000,000	Ἀπόλυτον.	25,000
τὴν Ἑλβετίαν Δημοκ.	23.0 - 28.0	46.0 - 47.0	871	1,780,000	Δημοκρατικῶς	30,000
τὴν Οὐλλάνδ. Βασίλ. καὶ κἀτωγώριος	20.0 - 25.0	49.0 - 53.0	1,161	5,000,000	Συσηματ. Βασίλ.	35,000
τὴν Ἀγγλίαν Βασίλ.	13.0 - 19.0	50.0 - 55.0	2,448	11,188,876	Συσηματικῶς	200,000
τὴν Σαυτίαν καὶ Γαλλίαν	10.0 - 16.0	55.0 - 60.0	1,634	2,552,808	ὑπὸ τὴν Ἀγγλίαν	εἰς τὸν ἄνω ἄριθ.
τὴν Ἰρλανδίαν	7.0 - 12.0	51.0 - 56.0	1,500	6,000,000	ὑπὸ τὴν Ἀγγλίαν	εἰς τὸν ἄνω ἄριθ.
τὴν Δανικὴν Βασίλ.	25.0 - 30.0	53.0 - 57.0	820	1,513,000	Ἀπόλυτον.	30,000
τὴν Σουηδίαν	29.0 - 41.0	55.0 - 60.0	5,609	2,000,000	Συσηματικῶς	41,000
τὴν Νορβηγίαν	21.0 - 50.0	53.0 - 71.0	7,550	883,000	ὑπὸ τὴν Σουηδίαν	εἰς τὸν ἄνω ἄριθ.
τὴν Νεζελαν Βασίλ.	31.0 - 37.0	37.0 - 43.0	1,437	4,600,000	Ἀπόλυτον.	30,000
τὴν Σικελίαν Νήσον	30.0 - 33.0	36.0 - 38.0	587	1,650,000	ὑπὸ τὴν ἄνω	εἰς τὸν ἄνω ἄριθ.
τοῦ Πάπα Βασίλ.	29.0 - 32.0	41.0 - 45.0	800	2,354,000	Ἀπόλυτον.	2,000
τῆς Τσεκίας Δουκάτων	28.0 - 30.0	42.0 - 44.0	390	1,200,000	Ἀπόλυτον.	3,000
τῆς Σερβίας Βασίλ.	23.0 - 28.0	43.0 - 46.0	920	3,000,000	Ἀπόλυτον.	35,000
τὴν Νήσον Σαρδίν. ἡ	26.0 - 27.0	38.0 - 41.0	430	52,000	εἰς τὴν ἄνω	εἰς τὸν ἄνω ἄριθ.
τὴν Κ. ὄλου Ἰταλίαν	25.0 - 36	36.0 - 46.0	5,600	19,000,000	τὰ λοιπὰ ἀναρτί-	ρονται εἰς τὰ μέρη
τὴν Μπερβαρίαν Βασίλ.	26.0 - 31.0	47.0 - 50.0	1,471	3,777,000	Ἀπόλυτον.	60,000
τὴν Σαξωνίαν Βασίλ.	29.0 - 32.0	50.0 - 51.0	339	1,236,000	Ἀπόλυτον.	10,000
τὴν Βεμερκεργην Βασ.	27.0 - 28.0	47.0 - 49.0	369	1,383,000	Ἀπόλυτον.	20,000
τὸ μέγα Δουκά. Ἐσσην	26.0 - 27.0	49.0 - 50.0	214	544,000	Ἀπόλυτον.	8,000
τὸ μέγα Δουκά. Μπαβ. ἡ	25.0 - 27.0	47.0 - 49.0	272	1,002,000	Ἀπόλυτον.	15,000
τὸ Πριγγιπτόν Ἐσσην	27.0 - 28.0	50.0 - 51.0	201	540,000	Ἀπόλυτον.	10,000
τὸ Δουκ. Μπαρνοβεργ. καὶ Βολφενβύτελ	28.0 - 29.0	52.0 - 53.0	72	21,000	Ἀπόλυτον.	2,000
τὸ Βασίλ. Ἀννόβερ	28.0 - 30.0	52.0 - 53.0	683	1,291,000	Ἀπόλυτον.	12,000
τὸ μέγ. Δουκ. Ὀλδενβούργον	29.0 - 30.0	52.0 - 53.0	108	175,000	Ἀπόλυτον.	1,650
τὴν Σλοβ. ἡλ. τῆς Γερμ.	26.0	52.0	εἰς τὸν ἄνω ἄριθ. (εἰς Κε.)	40,000	Ἀριστοκρατίαν	
τὴν Φρανκφούρτην	54.0	28.0				
τὴν Λουβίαν	26.0	53		37,000	Ἀριστοκρατίαν	
τὸ Ἀμβούργον	28.0	53		100,000	Ἀριστοκρατίαν	
τὴν Γερμανίαν καὶ ὁλοῦ, ἀπὸ περιήγ. εἰς ἄνω 13 ἑπαρχίας, καὶ ἄλλας πόλεις	23.0 - 36.0	45.0 - 54.0	4,554	12,000,000	Ἀπόλυτον.	εἰς τοὺς ἄνω ἄριθ.
τὴν Πολωνίαν Βασίλ.	36.0 - 41.0	50.0 - 55.0	2,000	12,500,000	ὑπὸ τὴν Ρωσίαν	εἰς τὸν τῆς Ρωσίας ἄριθ.

Εἰκ. 10. Ὁ γεωγραφικὸς πίναξ τῆς Εὐρώπης σὲ ἐντυπη μορφή.

του Δ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ. 1828 Δεκεμβρίου 15 Κερκυρα.

Στόλοι πλοίων Πολυμύων.	Τέχνους Βασιμ- σας και λεπταίς.	Θρησκείαν Διασπάζουσ:	Γένος Δι- σπούλον.	Εμπο- ριον.	ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ.	ΠΡΟΪΟΝΤΑ.	ΚΑΘΕΔΡΑΝ.	Πανεπιστήμια Ακαδημίας και Γυμνάσια.
109	Βάνουσαις	Ορθόδοξον	τὸ Ρωσσικόν	Μίγα	200,000,000 Ρούβλια	Ζῶα φρούτα καὶ γενήματα	Μπερούπολιν καὶ Μόσχ.	Δύο καὶ μίση Ακαδημίαν
45	ὀλίγαις	τοῦ Μωαμεθ	τὸ Τουρκικόν	Μίτριον	Αδύριστον ἔχον ἀγρωσά	Ορυκτὰ φυτὰ καὶ Ζῶα	Κωνσταντινούπολιν	Ὅθεν εἰμὴ θρησκευτικὰ
6	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	100,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	Βεῖναν	Ἐνα, καὶ γυμνάσια πολλὰ
ὠδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	30,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὸ Βεστμίνστερ Κεντρικὴν	Δύο καὶ πολλὰ γυμνάσια
ὀλίγα ἔκδομα	ὀλίγαις	Ορθόδοξον	τὸ Ἑλληνικόν	Μίγα	Ἀδύα ἐλάμη	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	Αδύριστον ἀνάμη	Κατώτερα σχολεῖα τῶρα
οὐδὴν Ἀγγλικὰ	οὐδεμίαν	Ορθόδοξον	τὸ Ἑλληνικόν	Μικρόν	Ἀγρωσά	Ἀέδι, κριθά, σαρβίδα, καὶ εὐγ. κωρι	Κορροῦς ὁ Κέρκυρα	Πεν. ἑν καὶ τέσσαρα γυμν.
100	ὀλίαις καὶ λεπταίς	Καθολικὴν	τὸ Γαλλικόν	Μίγιστον	500,000,000 φράγκα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὸ Παρίσι	Πεν. ἑν καὶ πολλὰ γυμν.
50	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Ἰσπανικόν	Μίγα	50,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὸ Μαδρίτι	Πεν. ἑν καὶ ἑκατὰ Ακαδημ.
24	ὀλίγαις	Καθολικὴν	τὸ Πορτογικ.	Μίγα	13,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Λισβόνα	Πεν. ἑν καὶ πολλὰ γυμν.
οὐδὴν	πολλαίς	Καθολ. εὐαγ.	τὸ Γερμανικὸν	Μίγα	Ἀγρωσά	Ορυκτὰ ζῶα καὶ βότανα	τὴν Βιπέργαν	Πεν. ἑν καὶ πολλὰ γυμν.
25	πολλαίς καὶ λεπταίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Ολλανδικ.	Μίγιστον	Ἀγρωσά	Λινὸν, κανάβη, καὶ κτηνοτροφίαν	τὸ Ἀμστερδὰμ	Πεν. ἑν:
1044	πολλαίς καὶ γεραίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Ἀγγλικόν	Μίγιστον	Ἀγρωσά	Ορυκτὰ φυτὰ, καὶ κτηνοτροφίαν	τὴν Λόνδραν	Πεν. ἑν. καὶ 4,000 σχολεῖα
εἰς τὸν ἄνω ἀριθ.	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Σκωτικόν	Μίγα	Ἀγρωσά	Ορυκτὰ κτηνοτροφ. καὶ κάρβουνα	τὸ Ἐδιμβούργον	ἑν
εἰς τὸν ἄνω ἀριθ.	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Ἰρλανδικ.	Μίγα	Ἀγρωσά	Κτηνοτροφίαν	τὴν Δουβλίνην	ἑν
10	ὀλίγαις	Εὐαγγελικὴν	τὸ Δανικικ.	Μίγα	4,000,000 τάλαρα	Κανάβη καὶ γενήματα	τὴν Κοπεγχάγην	ἑν
24	ὀλίγαις	Εὐαγγελικὴν	τὸ Σβηικόν	Μίγα	7,000,000 τάλαρα	Κανάβη, γενήματα, καὶ σίδηρον	τὴν Στοκχολμ	ἑν
ὁμοίως	ὀλίγαις	Εὐαγγελικὴν	τὸ Νορβηγικ.	Μικρόν	εἰς τὸν ἄνω ἀριθμὸν	Ορυκτὰ, σίδηρον, φερικὴν, καὶ ἔλαιον.	τὴν Χριστιανίαν	οὐδὴν
10	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Ἰταλικόν	Μικρόν	9,000,000 τάλαρα	Ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Νεάπολιν	δύο
εἰς τὸν ἄνω ἀριθ.	ὀλίγαις	Καθολικὴν	τὸ Ἰταλικόν	Μικρόν	εἰς τὸν ἄνω ἀριθμὸν	Ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Πάνορμον	εἰς τὸν ἄνω ἀριθμὸν
οὐδὴν	ὀλίγαις	Καθολικὴν	τὸ Ἰταλικόν	Μικρόν	4,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ καὶ φυτὰ	τὴν Ρώμην	ἑν καὶ Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Ἰταλικόν	Μίγα	2,500,000 τάλαρα	Ορυκτὰ καὶ φυτὰ	τὴν Φλωρεντίαν	ἑν
3	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Ἰταλικόν	Μίγα	480,000,000 λίτρας	Ορυκτὰ καὶ φυτὰ	τὸ Τουρίνον	ἑν καὶ Ακαδημίαν
εἰς τὸν ἄνω ἀριθ.	ὀλίγαις	Καθολικὴν	τὸ Ἰταλικόν	Μικρόν	εἰς τὸν ἄνω ἀριθμὸν	ἔλαιον πλοίων	τὴν Καλιάρην	ἑν
Βασιλεία τῆς Στε-	πολλαίς	Καθολικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	10,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ καὶ Ζῶα	τὸ Μύνχην	ἑν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	4,500,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Δρέσδαν	ἑν καὶ Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	5,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Στουτγάρδαν	ἑν καὶ Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	2,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὸ Δαρμστάτ	ἑν καὶ Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	2,500,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Καρλσρούην	ἑν καὶ Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	2,000,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὸ Κάσσελ	μίση Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	30,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Μπραουνσβαίγ	μίση Ακαδημίαν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	4,500,000 τάλαρα	Ορυκτὰ ζῶα καὶ φυτὰ	τὴν Αννόβερ	ἑν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Μίγα	600,000 τάλαρα	τὸ Ὀλδερμבורγεν ὁμοίως	τὸ Ὀλδερμבורγεν	Γυμνάσιον ἑν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Ἀξιόλο- γον				Γυμνάσιον ἑν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	Ἐκείνην				Γυμνάσιον ἑν
οὐδὴν	πολλαίς	Εὐαγγελικὴν	τὸ Γερμανικ.	τὸ πρῶ- τον τῆς Γερμα.				Γυμνάσιον ἑν
οὐδὴν	πολλαίς	Καθολ. εὐαγ.	τὸ Γερμανικ.	Μίγιστον	εἰς τοὺς ἄνω ἀριθμοὺς	εἰς τὰ ἄνω	εἰς τὰ ἄνω	εἰς τὰ ἄνω
εἰς τὸν τῆς Ρωσ-	ὀλίγαις	Καθολικὴν	Ὁ Αὐτ. Ρωσ.	Μίγα	εἰς τὸ τῆς Ρωσ. εἰσόδ.	εἰς τὰ ἄνω γενήματα, καὶ ζῶα	τὴν Βαρσαβίαν	ἑν καὶ πολλὰ Γυμνάσια

Περιγραφή	Επίπεδο	Μήκος	Πλάτος	Εμβαδόν	Ποσοστό	Σημειώσεις	
Δορ (Ταύριν), εκ Μαύρου Θάλασσας	39-22	39-78	35000	4800000	25%	Παλαιότερα	
Καλαμάρι, εκ Πελοποννήσου	38-41	40-45	7000	5000000	25%	Παλαιότερα	
Αρκαδική Πελοπόννησος	37-41	42-51	12000	2400000	25%	Παλαιότερα	
Αττική Πελοπόννησος	36-41	43-56	6148	1200000	25%	Παλαιότερα	
Μακεδονία	35-41	35-41	3000	3000000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	35-46	42-51	9635	3200000	25%	Παλαιότερα	
Βαλκάνια	34-21	36-43	8500	1000000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	33-11	37-42	1700	3000000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	33-23	46-48	874	1740000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	20-25	49-53	1164	500000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	12-20	50-55	2448	1000000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	10-16	55-60	1634	2000000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	9-15	57-58	1500	500000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	20-30	58-59	820	1515000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	28-48	55-64	9800	2200000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	521-50	57-78	7550	883000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-57	27-43	1427	4600000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	547	165000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	254000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	120000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	300000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	50000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	5377000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	4125000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	1252000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	334000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	4100200	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	554000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	1231000	25%	Παλαιότερα	
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	72	21000	25%	Παλαιότερα
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	106	175000	25%	Παλαιότερα
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	4000	21000	25%	Παλαιότερα
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	57000	21000	25%	Παλαιότερα
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	100000	21000	25%	Παλαιότερα
Βουλγαρία	21-30	41-45	500	4554	1200000	25%	Παλαιότερα

Είκ. 11. Ο γεωγραφικός πίνακας της Ευρώπης σε γραφή του Άθανασίου Φαλίδα

ρεται άρχικά τό γεωγραφικό πλάτος καί μήκος τής Εύρώπης καθώς καί τά σύνορά της. Στή συνέχεια δίνονται περιληπτικά οί κυριότεροι κόλποι, ώκεανοί, πορθμοί, βουνά καί λίμνες της καί τέλος εμφανίζονται τά γένη, οί γλώσσες, οί θρησκείες καί τά πολιτεύματα τής γηραιάς Ήπείρου, ένώ γίνεται καί μιά άπλή μνεία στά Εύρωπαϊκά Έκπαιδευτήρια. Στή δεύτερη στήλη χαρακτηρίζονται οί εύρωπαϊκές χώρες ώς αυτοκρατορίες, βασιλεία καί δουκάτα. Στήν τρίτη καί τήν τέταρτη αναφέρονται τά γεωγραφικά μήκη καί πλάτη τής κάθε μιās αντίστοιχα. Στήν πέμπτη καί έκτη στήλη αναγράφονται τά τετραγωνικά τους μίλια καί ο πληθυσμός τους (πολυανθρωπία). Στήν έβδομη αποτυπώνεται ή Διοίκηση, ένώ στήν όγδοη καί έννατη σημειώνονται ο αριθμός τών τακτικών στρατευμάτων καί τών στόλων τών πολεμικών τους πλοίων. Στή δέκατη στήλη πού έπιγράφεται: *Τέχναις βάνανυσαις καί λεπταῖς* έπισημαίνεται ποιά εύρωπαϊκή χώρα παρουσιάζει σημαντική βιοτεχνική δραστηριότητα καί ποιά περιορισμένη. Στήν ένδέκατη στήλη σημειώνεται ή δεσπόζουσα θρησκεία τής κάθε χώρας, ένώ στή δωδέκατη τό δεσπόζον γένος. Στή δέκατη τρίτη γίνεται λόγος γιά τό μέγεθος τοῦ έμπορίου, ένώ στή δέκατη τέταρτη καί δέκατη πέμπτη αναφέρονται τά εισοδήματα καί τά κυριότερα προϊόντα τους. Στή δέκατη έκτη στήλη αναγράφονται οί *καθέδρες* τών χωρών καί στήν δέκατη έβδομη καί τελευταία ο αριθμός τών Πανεπιστημίων, τών Άκαδημιών καί τών Γυμνασίων τους.

Πρίν κλείσουμε τήν ένότητα αυτή πρέπει νά τονίσουμε ότι στό χειρόγραφο πίνακα τής Εύρώπης, αυτόγραφο τοῦ Ψαλίδα, πού σώζεται στό αρχείο του,⁷³ υπήρχε καί πίνακας τής Άσίας, έλλιπής,⁷⁴ ο όποιος τελικά, άγνωστο γιατί, δέν είδε τό φώς τής δημοσιότητας.

Μέ τήν εύκαιρία αυτή νά αναφέρουμε ακόμη ότι σώζονται διάφορα αποσπασματικά γεωγραφικά κείμενα, πληροφοριακά σημειώματα, κατάλογοι καί χάρτες πού αποτελούν μιά όψη τής ένασχόλησής του μέ τά γεωγραφικά πράγματα.⁷⁵ Θα περιοριστοῦμε έδω μόνο σέ μιά άπλή αναφορά στό γενικό χάρτη τής Ήπείρου τόν όποιο κατείχε άνέκδοτο στά χέρια του ο Ζώτος Μολοσσός στά 1887 καί χρησιμοποίησε, όπως προ-

73. ΓΑΚ, Κ.71, Άρχεϊον Ψαλίδα, αρ. έγγρ. 404 καί 405. Βλ. καί εικόνα αρ. 11.

74. ΓΑΚ, Κ.71, Άρχεϊον Ψαλίδα, αρ. έγγρ. 405.

75. Βλ. Κων. Διαμάντης, «Ο Άθανάσιος Ψαλίδας καί τό αρχείο του», *Δελτίον τής Ιστορικῆς καί Έθνολογικῆς Έταιρείας τής Έλλάδος*, 14(1960), σ. 574-583.

αναφέραμε, ως βασική πηγή για τή συγγραφή τῶν Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, χαρακτηρίζοντάς τον ἀκριβέστατον.⁷⁶

Στήν ἀκρίβεια τῶν χαρτῶν ἔδινε μεγάλη σημασία ὁ Ψαλίδας, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τήν παράγραφο μέ τήν ὁποία κλείνει τό εἰσαγωγικό σημείωμα τῆς «φυσικοπολιτικῆς» του Γεωγραφίας.

Πολλοί χαρτογράφοι σφάλουν εἰς τοῦτο, ὅπου σημειώνουν βουνά, ποταμούς, καί λόγια, ἐκεῖ ὅπου δέν εἶναι, καί γεμίζουν τούς χάρτας μέ αὐτά, ὡσάν μέ λουλούδια, τά ὁποῖα ἔπρεπε νά τά ἀφίνουν [...] καί εἰς τό περιθώριον τοῦ χάρτου νά γράφουν, ὅτι οἱ τόποι του εἶναι ἀγνώριστοι ὡς ἀπεριπάτητοι ἀπό γεωγράφους καί διά νά μήν φαίνονται ἄδειοι, ἐπροστέθηκαν εἰκόνες διαφόρων ζῶων, διά διασκέδασιν τῶν βλέποντων. τό κακόν εἶναι ὁμως, ὅπου σημειώνουν καί πόλεις, καί κώμαις εἰς πολλούς τόπους, ὅπου δέν εἶναι οὔτε καλύβα, διότι μήν ἰξεύροντες πού νά τά σημειώσουν ἀπλῶς τά σημειώνουν ὅπου τύχη. Ἐπειδή καί ἠξεύρουν μόνον τά ὀνόματα ὄχι ὁμως καί τήν προσδιωρισμένην τοποθεσίαν. τέτοια λάθη εὐρίσκονται εἰς πολλούς χάρτες εἰδικούς καί μερικούς.⁷⁷

Θά ὀλοκληρώσουμε τήν ἀνακοίνωση μέ μιᾶ σύντομη ἀναφορά στή φυσική γλώσσα μέ τήν ὁποία εἶναι γραμμένα τά ιδιόχειρα μαθηματάρια τοῦ ἹΑθανασίου Ψαλίδα.

Δέν εἶναι καθόλου τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὅλοι ὅσοι εἶχαν συγγράψει ἐκεῖνη τήν ἐποχή βιβλία Γεωγραφίας εἶχαν προτιμήσει τήν ἀπλούστερη γλωσσική μορφή. Γιά παράδειγμα ὁ Μελέτιος σημειώνει μέ ἔμφαση ὅτι συνέταξε τό ἔργο στήν κοινή διάλεκτο «χάριν λυσιτελείας τῶν πολλῶν».⁷⁸ Ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδακας κάνει σαφές στό προοίμιο τῆς Γεωγραφίας του ὅτι θά ἀποφύγει τή στρουφνότητα καί θά γράψει στό ἀπλό ὕφος γιά νά ἔχει τό πόνημά του καλύτερη κομψότητα καί σαφήνεια καί νά γίνει κατανοητό ἀπό ὄλο τό γένος.⁷⁹ Ἀλλά καί οἱ Δημητριεῖς γράφουν τή Νεωτερικῆ τους Γεωγραφία στή φυσική γλώσσα καί παράλληλα ἐκθέτουν καί τόν προβληματισμό τους στό γλωσσικό θέμα.⁸⁰

76. Βλ. Δ. Ζώτος Μολοσσός, *Ἑπειρωτικά Μελέται*, τ. Δ', τχ. Α', σ. κη'.

77. Βλ. Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικῆς καί Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, σ. 24 καθὼς καί Χειρόγραφο Λαδᾶ, ἀρ. 78, ΓΑΚ, Κ.47, φ. 33'. Πρβλ. καί Χειρόγραφο Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, § 54.

78. Βλ. *Γεωγραφία Παλαιά καί νέα [...]* Ἐνετίησι ἀσκη', *Τοῖς ἐντευξομένοις*.

79. Μοισιόδαξ, *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας*, σ. X-XIII.

80. *Γεωγραφία Νεωτερικῆ*, σ. 85-87, 112-114 καί 146-150.

Το % εὐφάνεια εἶναι μὲν ὅσον $\frac{2}{3} = 40\%$ κ.ο.κ.

Εἰκ. 12. Χάρτης Ἀμβρακικοῦ, ιδιόχειρος τοῦ Ἀθαν. Ψαλίδα
ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Ψαλίδα, ἀρ. ἐγγρ. 397.

Ἐνάλογη τακτική ἀκολουθεῖ καί ὁ Ψαλίδας διατυπώνοντας τίς θέσεις καί τίς ἀπόψεις του γιά τό γλωσσικό ζήτημα τῆς ἐποχῆς σέ ἓνα σημείο τῆς φυσικοπολιτικῆς του Γεωγραφίας, ὅπου ἀναφέρεται στίς διαφορές διαλέκτους τῶν Ἑθνῶν.

Τήν σήμερον, σημειώνει ὁ Ψαλίδας, οἱ τωρινοί Ἕλληνες καταγίνονται νά διορθώσουν τήν γλῶσσάν μας προσθέτοντες ταῖς παλαιαῖς κατάληξεις τῆς ἀττικῆς διαλέκτου [...] νομίζοντες, ὅτι αὐταῖς εἶναι ἀκριβεῖς νά φωτίσουν τό γένος. τό νά ὁμιλῆ κανεῖς διά τήν τοιαύτην παραφροσύνην πρέπει νά γένη καί αὐτός παράφρων, σάν καί αὐτοί, ἡμπορεῖ ὁμῶς νά τοῦς παραστήσῃ τήν ἀκόλουθον ὑπόθεσιν διά νά αἰσθανθοῦν τήν παραφροσύνην τους, ὅπου εἶναι: ἄν καθῶς ἐχάθησαν τά πολλά ἀττικά βιβλία ἀποχάνονταν ὅλα, καί ἔκανε χρεῖα νά γράψουν ἐπιστήμαις εἰς τήν γλῶσσαν τοῦ γένους τους, ποίαις θά ἔπερναν ταῖς κοιναῖς, ἤ θά ἔπλαθαν κατά τήν ὀρεξίν τους; τό δεύτερον βέβαια ὄχι διότι ἤθελεν εἶναι ἀνόητον. λοιπόν τό πρῶτον. τί διαφέρει λοιπόν τώρα, ὅπου πασχίζον νά ἐμβάσουν ταῖς ἀττικάς; δέν εἶναι τό ἴδιον; ἀλλ' αὐτοί δέν τό βλέπουν. ἐπειδή ἐκόλλησαν ὄχι μόνον εἰς ταῖς παλαιαῖς κατάληξεις, ἀλλά καί εἰς ἄλλα ἄτοπα τῆς ἐτυμολογίας καί παλαιᾶς μετρικῆς ἐξοδεύοντας τόν πολύτιμον καιρόν εἰς παρόμοιαις μωρολογίαις καί ἄφησαν τόν νοῦν τους ἄδειον ἀπό ἀναγκαίαις γνώσεις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, καί ἄφησαν καί τό γένος τυφλόν. ἐπειδή τήν γλῶσσάν του ἀκόμη δέν τήν ἀποδιόρθωσαν διά νά γράψουν, καί νά τό φωτίσουν, καθῶς ὑπόσχονται. κάθε λοιπόν λογιώτατός μας συνθέτει μίαν γλῶσσαν τῆς κάμαράς του, καί τήν χαίρεται, ὡς καλήν, καί καταφρονεῖ τήν γλῶσσαν τοῦ ἄλλου λογιώτατου. πότε τάχα θά ἔλθωμεν εἰς τόν ἑαυτόν μας⁸¹ ἀναλογίζεται ὁ Ψαλίδας.

Σύμφωνα μέ τόν Γιαννιώτη διανοούμενο γιά νά μάθει ἓνας νέος αὐτή τή χεῖμαιρα μέ τήν παλαιά ὀρθογραφία χρειάζεται κόπους καί καιρό μέ τό νά μή ὑπόκειται σέ καμμιά γραμματική. Κι ἄν γίνει καί καμμιά γραμματική κατά τό κεφάλι τους ὕστερα ἀπό δέκα χρόνια θά χρειαστεῖ ἄλλη, ἐπειδή οἱ πεπαιδευμένοι ἀγωνίζονται ἀκατάπαυστα νά τή ξυγώσουν εἰς τήν παλαιάν καί ἀκολουθῶς ἤ γραμματικάς πρέπει νά ὁμοιάζουν μέ τοῦς μεσημβρινούς τῆς σφαίρας οἱ ὅποιοι εἰς κάθε τόπον ἀλλάζουν.⁸²

81. ΓΑΚ, Κ.71, Ἄρχ. Ψαλίδα, Χειρόγραφο ἀρ. 54α, § 43.

82. Βλ. ἐπιστολή Ψαλίδα πρὸς Χριστόπουλο, ἀχρονολόγητη, ΓΑΚ, Κ.71, Ἄρχεῖον Ψαλίδα, ἀρ. ἐγγρ. 345.

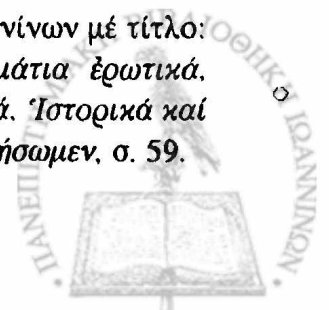

Ἡ γνώμη του εἶναι ὅτι ἡ καινούρια γλῶσσα πρέπει νά κανονιστεῖ κατά διαλέκτους γιατί τότε εἶναι ἐλπίδα νά καλυτερεύσει τό γένος καί νά προχωρήσει στίς μαθήσεις ἀλλέως ὁ ἀναβρασμός τῶν πεπαιδευμένων θέλει ἐξατμισθεῖ σάν τό νερό πού χοχλάζει χωρίς νά ὠφελήσει.⁸³

Ἄπό ὅσα ἀναπτύξαμε παραπάνω εἶναι φανερό ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ ἓνα ἀξιέπαινο γεωγραφικό ἔργο τό ὁποῖο ὁ Ψαλίδας ἐκπόνησε στό χρονικό διάστημα 1795-1828 καί κυρίως στά ἔτη 1811-1819. Μέ τά γεωγραφικά του πονήματα ὁ Ψαλίδας ἀποδεικνύει γιά ἄλλη μιὰ φορά τήν περισσή φροντίδα του γιά τήν προώθηση νέων ἐπιστημῶν καί θεωριῶν. Παράλληλα ἀποτυπώνεται καί τό μέγεθος τῆς προσφορᾶς του πρὸς τοὺς μαθητές τῆς Καπλανείου Σχολῆς μέ τή διδασκαλία τοῦ ὠφελιμώτατου μαθήματος τῆς Γεωγραφίας. Ἄλλωστε δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι πολύ πρὶν ἀπό μᾶς, οἱ σύγχρονοί του, πού γνώριζαν καλύτερα πρόσωπα καί πράγματα, ἔχουν ἐκφραστεῖ μέ κολακευτικά λόγια γιά τίς γεωγραφικές γνώσεις τοῦ Ψαλίδα. Ἔτσι, δέν μᾶς παραξενεύει καθόλου τό γεγονός ὅτι σ' ἓνα κείμενο πού εἶναι γραμμένο λίγο μετά τό θάνατό του ἐπισημαίνεται πῶς ὁ Ἄθανάσιος Ψαλίδας ἐξ Ἰωαννίνων σχολαρχήσας εἰς τό Καπλάνη πέρα ἀπό τό ὅτι ἐξέδωκε τά φῶτα τῆς νέας φιλοσοφίας ἦταν καί Γεωγράφος καλός.⁸⁴

83. Ὁ.π., ἀρ. ἐγγρ. 345.

84. Βλ. Χειρόγραφο πού ἐναπόκειται στό Πνευματικό Κέντρο Ἰωαννίνων μέ τίτλο: Ἄπανθίσματα ἐκ Διαφόρων Συγγραφέων καί Νεωτέρων-ἤτοι ποιημάτων ἐρωτικά, Γνώμαι φιλοσόφων, θρησκευτικά ἐκ τῆς Παλαιᾶς καί Νέας. Γεωγραφικά, Ἱστορικά καί πᾶν ὅτι ἄλλο ἀξιὸν Σημειώσεως εἰς τὰς μελέτας μᾶς ἔτυχα νά συναντήσωμεν, σ. 59.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΑΘΑΝ. ΨΑΛΙΔΑ

Α' ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΦΥΣΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

1. *Αυτόγραφα του Ψαλίδα*
  - α) ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, αρ. 49ε
Γεωγραφία πολιτική και φυσική 1810 έτει Ίωάννινα.
  - β) ΓΑΚ, Άρχ. Ψαλίδα, Κ.71, αρ. 50
Σύντομη Γεωγραφία 1822 Ίωάννινα.
  - γ) ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, αρ. 49α
Σηντομη Γεωγραφηα για τα πεδιά. 1822. τες 2 του Γεναρη. Γιάννηνα.
  - δ) ΓΑΚ, Άρχ. Ψαλίδα, Κ.71, αρ. 39, 54α, 54β.
Γεωγραφία 1827 Νοεμβρίου αη: Κερκύρα.
  - ε) ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, αρ. 49η.
Γεωγραφία Σύντομη 1828 Κέρκυρα.
  - στ) Βιβλιοθήκη Άλεξίου Κολυβά
Γεωγραφία Μέρος Α' φυσικόν και πολιτικόν
  - ζ) ΓΑΚ, Άρχ. Ψαλίδα, Κ.71, αρ. 62.
Ίδέαι κοιναί τής Γεωγραφίας (άχρονολόγητο).
2. *Άντίγραφα*
  - α) Βυζαντινό Μουσείο Ίωαννίνων, αρ. 5.
Γεωγραφίας μέρος πρώτον, φυσικόν και πολιτικόν 1813.
  - β) Βιβλιοθήκη Δημητρίου Κρασιώτη
Γεωγραφία φυσικοπολιτική σύντομα συντεθεισα παρά Άθανασίου Ψαλίδα 1813.
  - γ) ΓΑΚ, Κ.47, Γ. Λαδά, αρ. 78
Γεωγραφία Γενική συγγραφείσα υπό Άθανασίου Ψαλίδα 1813.
  - δ) Άρχειον τής Έκκλησίας Άρχιμανδρειου, Ίωάννινα, κώδικας αρ. 4, φ.φ. 110r-125v.
Ίδέαι κοιναί τής Γεωγραφίας (άχρονολόγητο).

Β΄ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

1. Αὐτόγραφα τοῦ Ψαλίδα

- α) Ἐθνική Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος ἀρ. 2828
*Γεωγραφία σύντομος διά τούς μαθητάς τοῦ Σχολείου Καπλάνη.
 1811 ὀκτωβρίου στ΄, Ἰωάννινα, Μέρους Βον.*
- β) ΓΑΚ, Συλλογή Βλαχογιάννη, ἀρ. 49ι
Γεωγραφίας μέρος β΄ Μαθηματικόν.

2. Ἀντίγραφα

- α) Βιβλιοθήκη Πέζαρου (ΜΙΕΤ), ἀρ. 55
Μέρους Βον Γεωγραφίας, 1818 Σεπτεμβρίου 3.
- β) Βιβλιοθήκη Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἀρ. 97
Γεωγραφίας μέρος Βον μαθηματικόν 1819.

Γ΄ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΦΥΣΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

1. Αὐτόγραφα Ἀθ. Ψαλίδα

2. Ἀντίγραφα

- α) Βιβλιοθήκη Γεωργίου Χαριτάκη
*Γεωγραφία κατά Ἀθανάσιον Πέτρον Ψαλίταν, Ἀρχιδιδάσκαλον τῆς ἐν Ἰω-
 αννίνοις Καπλανικῆς Σχολῆς. 1817.*
- β) Βιβλιοθήκη Σπουδαστηρίου τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καί
 Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ἀρ. 50.
*Μέρους πρώτον Γεωγραφία σύντομον εἰς ἀπλήν φράσιν, ὑπό Ἀθανασίου
 Πέτρον Ψαλίδα ἐξ Ἰωαννίνων συντεθέν καί πάρ' αὐτοῦ πλήστης ἐπιμελεί-
 ας διορθωθέν. Ἀντιγραφέν διά χειρός Ἰω. ἀναγνώστου ἐκ κόμης πέρα τοῦ
 ἀσπροποτάμου. Ἐν ἔτει 1819 Αὐγούστου 15.*

RÉSUMÉ

OEUVRES DE GÉOGRAPHIE DURANT LA PÉRIODE DES LUMIÈRES NÉOHELLÉNIQUES:

LES TRAITÉS MANUSCRITS DE GÉOGRAPHIE D' ATHANASIOS PSALIDAS

par
Georges Papagéorgiou

Durant la période des Lumières Néohelléniques on a vu apparaître une intense activité en ce qui concerne les ouvrages et les éditions ayant pour but la consécration et le lancement d' une nouvelle science pour l' hellénisme celle de la Géographie.

Parmi les pionniers de cet effort on considère aussi en tant que tel Athanasios Psalidas qui, durant la période 1795-1828, et surtout pour les années de 1811 à 1819, a élaboré une oeuvre importante grâce à laquelle il a pu cultiver les trois genres de géographie : *la géographie physico-politique, la géographie mathématique ou globale et la géographie régionale.*

Il s' agit donc de traités de Géographie Universelle, astronomique (dans laquelle on adopte le système solaire central) et de description géographique de l' Epire et de l' Albanie respectivement, que Psalidas consultait pour les cours qu' il donnait à ses élèves de l' école Kaplani et qui de plus utilisait, en même temps, des atlas précis, des cartes ainsi que des sphères.

La plupart de ces manuscrits, soit ceux de Psalidas, soit les copies de ses élèves qui se trouvent d' une part dans les Archives générales d' Etat et d' autre part à la Bibliothèque Nationale Grecque et dans des bibliothèques universitaires ou privées, ont par ailleurs constitué la source principale pour la composition de notre étude.

Université de Jannina
Département d' Histoire

